

Europees handelsbeleid en haar democratische legitimiteit: een casestudie naar het onderhandelingsproces van het Trans-Atlantisch Vrijhandels- en Investeringsverdrag (TTIP)

Joke Matthieu

0500971

Promotor: Didier CALUWAERTS
Jury: Vjosa MUSLIU, Karen CELIS

academiejaar 2015-2016

Masterproef ingediend voor het behalen van de graad van
Master of Science in de Politieke wetenschappen

Abstract [English version below]

Het Trans-Atlantisch Vrijhandels- en Investeringsverdrag (TTIP) kan worden beschouwd als een game changer op vlak van handelsonderhandelingen. Hiermee doelen we niet naar haar potentiële impact of ambitie om het handelslandschap van morgen vorm te geven, maar wijzen we op haar invloed op de democratische legitimiteit van het Europees handelsbeleid. Dit onderzoek bestudeert de input- en throughput legitimiteit van de TTIP-onderhandelingen volgens de theoretische concepten van Vivien Schmidt (2013), Victor Bekkers en Arthur Edwards (2007). In de input-legitimiteit maken we een onderscheid tussen de kans om te participeren, de kwaliteit van de vertegenwoordiging en de openheid van de agendasetting. In de throughput legitimiteit maken we een onderscheid tussen de doeltreffendheid, verantwoording, transparantie en inclusiviteit en openheid van de onderhandelingen. Uit dit onderzoek is gebleken dat de problemen omtrent de democratische legitimiteit zich voornamelijk afspeelden in de voorbereidingsfase en in de eerste maanden van de TTIP-onderhandelingen. Dankzij het grote protest en de aanzienlijk kritiek uit de samenleving zijn er verbeteringen aangebracht door de Europese Unie. We zien dit als een bottom-up fenomeen. Op institutioneel vlak werden geen grote problemen opgemerkt, met uitzondering van de besluitvorming in de Raad. Wel zijn er tekortkomingen opgemerkt in de wijze waarop sommige belangen in de samenleving (niet) betrokken zijn geweest in het proces, in welke mate er met hun belangen rekening is gehouden, de wijze waarop sommige belanghebbenden zijn behandeld, de mate van transparantie en hoe de democratische controle heeft plaatsgevonden.

The Transatlantic Trade and Investment Partnership (TTIP) can be considered a game changer in terms of trade negotiations. The TTIP is not only an ambitious agreement with a potentially great impact on European trade policy, it also has had a major influence on the democratic legitimacy of the EU. This study examines the input and throughput legitimacy of the TTIP-negotiations, to do this we utilized the theoretical concepts of Vivien Schmidt (2013), Victor Bekkers and Arthur Edwards (2007). In the input legitimacy, we made a distinction between the opportunity to participate, the quality of representation and the openness of the agenda setting. In the throughput legitimacy, we made a distinction between the efficacy, accountability, transparency, and inclusiveness and openness of the negotiations. This study shows that the problems of democratic legitimacy are mainly situated in the preparatory phase and in the first months of the TTIP negotiations. Thanks to the large protests and considerable criticism from the European society, improvements were made by the European Union. We see this as a bottom-up phenomenon. We did not notice major problems at the institutional level, except in the decision-making of the Council. However, we observed shortcomings in the way some interests in society were (not) involved in the process, to what extent their interests were taken into account, the way some stakeholders were treated, the degree of transparency and how the democratic supervision took place.

Inhoudsopgave

Abstract [English version below]	0
1. Inleiding	2
2. Analytisch Framework	3
2.1. <i>Theorieën en concepten</i>	3
2.1.1. Het Europees democratisch deficit	3
2.1.2. De Europese democratische legitimiteit	4
2.2. <i>Europese besluitvorming</i>	9
2.2.1. Het verdrag van Lissabon	9
2.2.2. Het Europees handelsbeleid	9
2.2.3. De verschillende actoren tijdens handelsonderhandelingen	10
2.2.4. De rol van het middenveld in de EU	12
2.3. <i>Het TTIP</i>	13
2.3.1. Beleidsproces	15
3. Methodologie	17
3.1. <i>Case-selectie</i>	18
3.2. <i>Data</i>	19
4. De democratische legitimiteit van het TTIP-onderhandelingsproces	22
4.1. <i>Inputlegitimiteit</i>	25
4.1.1. Kans op participatie	25
4.1.2. Kwaliteit van de vertegenwoordiging	26
4.1.3. Openheid agendasetting	28
4.2. <i>Throughput legitimiteit</i>	30
4.2.1. Doeltreffendheid	30
4.2.2. Verantwoording	31
4.2.3. Transparantie	32
4.2.4. Inclusiviteit en openheid	34
5. Conclusie	36
6. Aanbevelingen	38
Bibliografie	40
Appendix	45

1. Inleiding

Ongeveer drie jaar geleden, in juni 2013, kreeg de Europese Commissie het officiële mandaat van de Raad van de Europese Unie om van start te gaan met de onderhandelingen van het Trans-Atlantisch Vrijhandels- en Investeringsverdrag (TTIP). Het doel van dit verdrag is het vrijmaken van de Trans-Atlantische markt, het zoveel mogelijk wegwerken van de red tape en het vastleggen van regels om de export, import en investeringen makkelijker en eerlijker te laten verlopen. Dit verdrag zou bovendien veel jobs en economische groei genereren, de prijzen verlagen en de burger meer keuze geven op de markt (Europese Commissie, 2015c, p. 6). Voormalig handelscommissaris Karel de Gucht (2013) noemde dit *'the cheapest stimulus package you can imagine'*.

De gesprekken tussen de Amerikaanse en Europese vertegenwoordigers zijn nog steeds volop aan de gang, maar niet iedereen is daar even gelukkig mee. Naarmate de onderhandelingen vorderden groeide ook de kritiek en het protest. Zo zouden de onderhandelingen volgens velen achter gesloten deuren plaatsvinden, is er onvoldoende transparantie en heeft het bedrijfsleven onevenredig veel inspraak dan eender welke middenveldorganisatie (Corporate Europe Observatory, 2015; Garrido, 2013; Hilary, 2014). Deze kritiek koppelen wij terug aan een debat die al veel langer aan de gang is, namelijk de discussie omtrent het al dan niet bestaan van een Europees democratisch deficit en de mate waarin de Europese Unie (EU) mag worden beschouwd als een democratisch legitieme instelling.

In dit onderzoek staat de volgende vraag centraal: In hoeverre is het onderhandelingsproces van het Trans-Atlantisch Vrijhandels- en Investeringsverdrag (TTIP) democratisch legitiem?

Deze masterproef heeft tot doel om de vele kritiek ten aanzien van het democratisch gehalte van de TTIP-onderhandelingen onder de loep te nemen, we zullen derhalve de onderhandelingen bloot leggen en relateren aan de problematiek van de Europese democratische legitimiteit. Als theoretische inslag gebruiken wij de concepten input- en throughput legitimiteit die Vivien Schmidt (2013), Victor Bekkers en Arthur Edwards (2007) hebben ontwikkeld. Dit normatief conceptueel kader zal dienen als de basis van ons eigen onderzoek. Vanuit deze theoretische concepten zijn er namelijk kenmerken afgebakend waar een democratisch legitieme instelling aan zou moeten voldoen. Op basis van deze kenmerken zijn wij, via een kwalitatieve onderzoeksopzet, nagegaan of we de TTIP-onderhandelingen al dan niet mogen bestempelen als democratisch legitiem. Hiervoor werd er een beroep gedaan op beschikbare data en werden er semigestructureerde expertinterviews afgenomen. Het antwoord op de vraag of het TTIP de democratische principes van input- en throughput legitimiteit uitholt of ondergraaft is in geen geval eenduidig.

Deze analyse tracht bij te dragen aan het onderzoek inzake Europese democratie. Er zijn reeds studies gedaan naar de democratische legitimiteit van het Europees handelsbeleid (bijv. Meunier, 2003), maar de bijdragen zijn relatief beperkt en dateren vaak uit de periode voor het verdrag van Lissabon. Het is dan ook interessant om dit in een nieuw daglicht te plaatsen via deze case-studie. Voorts heeft het TTIP de ambitie om het leven van zowel de Amerikaanse als Europese burgers significant te wijzigen, zonder dat deze hierin inspraak hebben gehad volgens de vele kritieken. Een analyse van de democratische merites van het TTIP is dan ook meer dan op zijn plaats.

Dit onderzoek is zo opgebouwd dat we allereerst inzoomen op het brede theoretisch kader waarin relevante concepten, theorieën en gebeurtenissen omtrent de Europese democratie aan bod komen. De focus zal hier liggen op het concept 'democratische legitimiteit' van Vivien Schmidt (2013), Victor Bekkers en Arthur Edwards (2007). We geven vervolgens aandacht aan de Europese besluitvorming van Europese handelsverdragen en lichten kort het TTIP toe. Aansluitend gaan we over tot de operationalisering van het theoretisch concept en motiveren we onze gekozen onderzoeksmethode. Hierna belichten we ons eigen onderzoek dat voornamelijk is

gebeurd aan de hand van expertinterviews. Nadat we de democratische legitimiteit van dit onderhandelingsproces onderzocht en geanalyseerd hebben, besluiten we met de formulering van verbeterpunten en oplossingen voor het Europees beleid van morgen.

2. Analytisch Framework

2.1. Theorieën en concepten

De Europese Unie is een unieke politieke instelling sui generis, ze is namelijk noch een federale staat, noch een gewone internationale organisatie. Hierdoor kunnen we niet zomaar de traditionele democratische concepten en theorieën gebruiken die hun grondslag hebben in de soevereine natiestaat. Ze vereist haar eigen benadering en tegelijkertijd zorgt ze voor fundamentele uitdagingen en vragen aan de gevestigde concepten en principes van de democratische theorie (Føllesdal & Koslowski, 1998, pp. 1–2). De legitimiteit van de EU wordt in vraag getrokken, maar dit komt volgens sommigen doordat ze vergeleken wordt met het ideaal van een democratische natiestaat (bijv. Schmidt, 2006).

Hoewel de traditionele democratische concepten niet zomaar kunnen worden toegepast op de EU, is er geen gebrek aan literatuur die de democratische legitimiteit van de EU bestudeert. Zeker sinds de jaren negentig werd dit onderwerp uitvoerig onderzocht en besproken door tal van wetenschappers (bijv. Beetham & Lord, 1998; Eriksen & Fossum, 2000; Føllesdal & Koslowski, 1998; Schmidt, 2006). Een eenduidige visie over de mate van democratische legitimiteit in de EU is er echter niet. Je kan grofweg het onderscheid maken tussen diegenen die stellen dat de Europese besluitvorming de grenzen van de democratische legitimiteit opzoekt (bijv. Føllesdal & Hix, 2006; Sieberson, 2007) en diegenen die stellen dat er te weinig bewijs voor handen is om te spreken van een fundamenteel Europees democratisch deficit (bijv. Majone, 1998; Moravcsik, 2002, 2008).

2.1.1. Het Europees democratisch deficit

Het Europees democratisch deficit kan begrepen worden als het waargenomen tekort aan democratische structuren en processen binnen de EU-instellingen, in tegenstelling tot het nationale niveau van de lidstaten (Sieberson, 2007, p. 446). Een democratisch deficit hangt dan ook volgens veel wetenschappers samen met een lacune in de legitimiteit van een politiek systeem (bijv. Beetham & Lord, 1998; Lord & Magnette, 2004). Een standaarddefinitie bestaat echter niet. Welke indicators er gebruikt worden om een deficit in de democratische legitimiteit te meten hangt af van de criteria die de wetenschappers zelf verantwoorden. Aangezien er geen standaarddefinitie met afgebakende criteria bestaat, zullen ook wij onze eigen criteria moeten afbakenen om ons onderzoek uit te voeren. Hiervoor gebruiken wij het concept van democratische legitimiteit van Vivien Schmidt (2013) en Victor Bekkers en Arthur Edwards (2007). De keuze voor hun concept ligt merendeel in de objectiviteit, ze trachten namelijk louter een normatief conceptueel kader te construeren zonder zelf een positie in te nemen tegenover het democratisch deficit. Hierop komen we later in dit hoofdstuk terug.

Voor een lange tijd werd er geen ernstig democratisch deficit aangevoeld. Het is pas sinds de jaren negentig dat men de drang voelde om de legitimiteit van de toenmalige Europese Gemeenschap (EG) aan te kaarten. Volgens Christopher Lord (2000, p. 4) zijn daar drie redenen voor. Allereerst heerste het idee dat de EU aanvaard werd voor uitsluitend technocratische of instrumentale redenen, m.a.w. zolang het nuttig was maakte het niet uit of ze een zwakke democratie had. Ten tweede ging men uit van een indirecte legitimatie door haar lidstaten. Een politiek orgaan dat bestaat uit legitieme overheden is van zichzelf ook legitiem. Ten derde bestond de idee dat de EU wel tijdelijk goed kon functioneren met een mix van technocratische en indirecte legitimatie. Lastige problemen van democratisering en identiteitsvorming zouden later dan nog altijd aangepakt kunnen worden.

Met andere woorden, zolang de Europese instellingen effectief waren en naar behoren werkten, hadden de Europese burgers weinig reden tot klagen.

De situatie begon echter te veranderen in het midden van de jaren 1980. Men was toen druk in de weer met de implementatie van de eengemaakte interne markt en de angst groeide dat dit programma een radicale verandering met zich mee zou brengen in het integratieproces. Dit zou namelijk de democratische accountability van de lidstaten ondermijnen zonder enige compensatie op het EU-level. De eerste zichtbare afkeuring van EU-beleid door een electoraat was het verworpen referendum in Denemarken in 1992 aangaande het verdrag van Maastricht. Sindsdien hebben critici de verschuiving van de macht van de nationale Parlementen naar de nationale regeringen en de Commissie aangekaart als resultaat van de Europese integratie (Bellamy & Lord, 2012, p. 63; Føllesdal & Hix, 2006, pp. 534–535). Doordat de EU meer en meer gevormd werd tot een supranationale instelling en een meerderheidssysteem, werd het moeilijker om haar legitimiteitsproblemen nog langer te negeren (Lord, 2000, p. 4).

Hierboven werd al aangehaald dat er niet één standaarddefinitie van het Europees democratisch deficit te vinden is, maar wetenschappers hebben hoe dan ook pogingen gedaan om deze te ontwikkelen. Zo heeft Joseph Weiler samen met zijn collega's een standaardversie van het democratisch deficit ontwikkeld in het midden van de jaren 1990. Dit was een set van veelgebruikte argumenten van onder andere academici, mensen uit het veld en gewone burgers (Weiler, Haltern, & Mayer, 1995). Føllesdal & Hix (2006, pp. 534–537) hebben hier een geüpgradede versie van gemaakt voor de situatie van 2005. De argumenten die zij naar boven halen om van een deficit te spreken zijn o.a.: de te grote macht bij de uitvoerende actoren (de Raad en de Commissie) en een daling van de nationale Parlementaire controle; het te zwakke Europees Parlement; de Europese verkiezingen die zij niet 'Europees' genoeg vinden; de te grote afstand tussen de burger en de EU; en ten slotte wordt er gesteld dat er op het Europees niveau beslissingen worden genomen die niet altijd door de meerderheid van de bevolking of zelfs door de lidstaten wordt ondersteund.

Deze argumenten om te spreken van een democratisch deficit zijn echter opgesteld voor het verdrag van Lissabon het licht zag. Dit verdrag had onder meer de ambitie om de democratische legitimiteit van het Europese beleidsmakingsproces te verbeteren. Het officiële doel was *'to complete the process started by the Treaty of Amsterdam and by the Treaty of Nice with a view to enhancing the efficiency and democratic legitimacy of the Union and to improving the coherence of its action'* (Treaty of Lisbon, 2007, p. 3). Uit onderzoek van Sieberon (2007) is echter gebleken dat dit verdrag wel sommige problemen aanpakt, maar dat de veranderingen onvoldoende waren om het Europees democratisch deficit weg te werken. Enkele algemene bezorgdheden die niet zijn weggewerkt zijn de complexiteit van het EU-systeem, het tekort aan accountability, transparantie, output legitimiteit en Europese Demos.

2.1.2. De Europese democratische legitimiteit

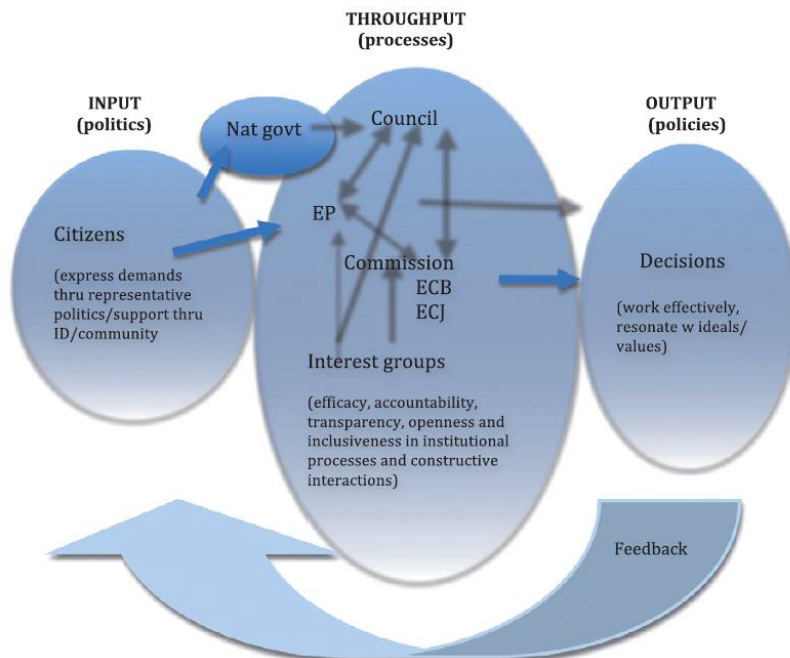
Dit onderzoek zal zich echter niet richten op het volledige Europees democratisch deficit, maar slechts op een deeltje van deze problematiek. Wij gaan namelijk dieper in op de democratische legitimiteit van de Europese besluitvormingsprocedures. Ons onderzoek is desalniettemin nauw verbonden aan voorgaande problematiek.

Als politieke legitimiteit descriptief wordt geïnterpreteerd, verwijst dit naar de opvattingen van mensen over politieke autoriteit (Peter, 2014). Volgens Max Weber is een politiek regime pas legitiem als haar burgers een bepaalde mate van geloof hebben jegens haar. De basis van elk systeem van autoriteit en elke vorm van bereidheid om te gehoorzamen is een geloof die wordt verleend aan de uitvoerders van de autoriteit en die op grond daarvan handelen (Weber, 1964, p. 382). Het normatieve concept van politieke legitimiteit verwijst op haar beurt naar een soort benchmark van aanvaarding of rechtvaardiging van autoriteit of macht. Breed gezien

verklaart legitimiteit waarom het gebruik van politieke macht door een bepaalde instelling – bijvoorbeeld een staat of overheid – aanvaard wordt en waarom men aan haar bevelen gehoorzaamt (Peter, 2014).

Om de democratische legitimiteit van de beleidsprocedures te kunnen bestuderen, zullen we een beroep doen op het normatieve concept van democratische legitimiteit van Vivien Schmidt (2006, 2013). Zij onderscheidt drie criteria om de Europese legitimiteit te kunnen analyseren, namelijk in termen van ‘output’ (effectiviteit), ‘input’ (participatie van de burgers) en ‘throughput’ (hetgeen dat gebeurt in de ‘black box’ van het politieke gebeuren). Zie schema 1 voor een mooi overzicht van deze drie concepten. Victor Bekkers en Arthur Edwards (2007) hebben eveneens een conceptueel framework ontworpen om bestuurspraktijken te kunnen analyseren. Hiervoor hebben ook zij een onderscheid gemaakt tussen input, throughput en output. Wij zullen tevens op hun werk beroep doen in onze analyse. We gaan in volgende paragrafen allereerst kort in op het werk van Fritz Scharpf, aangezien hij de basis van dit normatieve concept heeft gelegd, om vervolgens dieper in te gaan op de afzonderlijke criteria van Vivien Schmidt en de normen die Bekkers en Edwards onderscheiden.

Schema 1: A Revised Systems Approach to the EU: Input, Output and ‘Throughput’ (Schmidt, 2013, p. 8)

a. Input- en outputlegitimiteit – Fritz Scharpf

De concepten input- en outputlegitimiteit in de EU hebben hun oorsprong in het werk van Fritz Scharpf (1997, 1999). Hij heeft het concept input-georiënteerde legitimiteit afgebakend als politieke participatie *door* het volk en output-georiënteerde legitimiteit als het vermogen van de EU om succesvol te besturen *voor* het volk. Dit idee gaat samen met het bekende gezegde van Abraham Lincoln, hij stelde in een toespraak dat een democratie een overheid nodig heeft *‘by the people (political participation), of the people (citizen representation), and for the people (governing effectiveness)’* (Schmidt, 2013, p. 4). De termen input en output zijn op hun beurt ontleend van de systeem theorieën, vooral in het werk van David Easton (1965) zijn deze overduidelijk zichtbaar. Hij definieerde de input van het politieke systeem als de eisen en steun van de burgers, dit gebeurt via verkiezingen, identiteit en het gevoel van systeemlegitimiteit. De output zijn de beslissingen en acties die genomen worden door de overheid.

Volgens Fritz Scharpf (1999) verwijst input-legitimiteit naar de kwaliteit van participatie gedurende het politieke proces, hieruit ontstaan wetten en regels die aanhang moeten hebben bij de meerderheid in de instituties die de burgers vertegenwoordigen. M.a.w. *“government by the people” implies that collectively binding decisions*

should originate from the authentic expression of the preferences of the constituency in question' (Scharpf, 1998, p. 2). In de output-dimensie geldt de 'government for the people' en dit veronderstelt dat *'collectively binding decisions should serve the common interest of the constituency'* (Scharpf, 1998, p. 2). Hier richt men zich op het probleemoplossende karakter van de wetten en regels en heeft diverse institutionele mechanismen om dit te kunnen verzekeren. Voor de EU concludeert Scharpf dat de focus moet liggen op het laatste concept omdat de EU een tekort zou hebben aan zowel instituties die direct verkozen worden door het volk, als aan de constructieve voorwaarden om aan goede input-legitimiteit te voldoen, namelijk een collectieve identiteit en een Europese demos.

b. Inputlegitimiteit

De input-zijde van het politieke gebeuren kan dus simpel samengevat worden als 'government by and of the people'. De grote focus ligt hier op de uitgedrukte eisen via de representatieve politiek, steun en identiteit. Zijn de Europese burgers m.a.w. tevreden met hun vertegenwoordiging of participatie in het Europees beleidsvormingsproces? Er zijn amper academici te vinden die stellen dat de EU voldoende input-legitimiteit heeft. Hiervoor zijn verschillende redenen: de Europese Parlementsverkiezingen hebben een te lage opkomst en blijven voornamelijk tweederangs verkiezingen met vooral nationale issues die in het oog springen; de afwezigheid van een regering waar burgers rechtstreeks op kunnen stemmen; de afwezigheid van een traditionele links-rechts politiek waar burgers mee vertrouwd zijn en Europese politieke partijen blijven te zwak, onderontwikkeld en gefragmenteerd. Daardoor wordt de EU vaak bestempeld als een instelling die beleid maakt zonder politiek (policy without politics), waardoor men op het nationaal niveau overblijft met politiek zonder beleid (politics without policy). De burgers hebben uiteindelijk weinig directe input in het beleid van de EU en kunnen enkel hun nationale politici ter verantwoording roepen. Constructivistische academici zien dan weer vooral problemen in de afwezigheid van één Europese taal, een Europese media en een Europese publieke opinie. Het discours wordt vooral gevoerd in nationale termen i.p.v. Europese (Schmidt, 2013, pp. 12–14).

De normen die Bekkers en Edwards (2007, pp. 43–44) onderscheiden om na te gaan of er voldoende input-legitimiteit is zijn de volgende: allereerst moeten de burgers de kans krijgen om te participeren (inspraak of deelname). Het recht om te stemmen in verkiezingen vormt hier de minimale basis. Als je een legitiem bestuur wilt, moet deze input tevens versterkt worden op andere manieren zoals plaatsen waar burgers hun eisen en belangen kunnen uitdrukken in het beleidsmakingsproces. Het zou ook mogelijk moeten zijn voor hen om deel te nemen aan publieke debatten en aan het beleidsmakingsproces. Deze participatiemogelijkheden moeten gelijk zijn voor alle burgers en iedereen moet dezelfde kansen hebben om invloed uit te oefenen. Men doelt hier dus duidelijk op een participatieve vorm van democratie. In onze analyse bekijken we de participatie van burgers niet op louter individueel vlak, maar vooral in welke mate middenveldorganisaties betrokken werden in het beleidsproces.

Ten tweede moet er gekeken worden naar de kwaliteit van vertegenwoordiging van de burgers hun belangen en voorkeuren door de politieke tussenpersonen, dit zijn zowel de verkozenen als de belangengroepen. We doelen in dit deelaspect van de democratische legitimiteit vooral naar de formele, descriptieve en substantieve vertegenwoordiging om het in Hanna Pitkin's (1967) woorden te zeggen. Zijn de besluitmakers namelijk gemachtigd om te handelen in de naam van de Europese burger? Worden alle soorten groepen in de samenleving vertegenwoordigd? Wordt er rekening gehouden met alle belangen in de samenleving? We kijken in onze case niet naar de symbolische vertegenwoordiging omdat dit in onze context minder relevant en onmeetbaar is.

Ten derde moet er worden gekeken naar de openheid van de agendasetting tegenover de eisen en bezorgdheden van de burgers. Hierin kijken we via het stomenmodel van Kingdon (1984) naar de agendasetting. In elk systeem

kunnen er volgens hem drie stromen worden onderscheiden, namelijk de probleemstroom, de beleidsstroom en de politieke stroom. In de probleemstroom bevinden zich de problemen en gepercipieerde problemen in de samenleving, de beleidsstroom zijn de oplossingen voor deze problemen en de politieke stroom is het gegeven politieke klimaat. De agendavorming kan worden gezien als het proces waarin de probleemstroom, politieke stroom en beleidsstroom samen komen door een 'policy window'. Dit policy window kan ontstaan door bijvoorbeeld een crisis (een verandering binnen de probleemstroom) of een verandering van het politieke landschap door verkiezingen (een verandering binnen de politieke stroom). Deze koppeling moet worden gemaakt door zogezegde policy entrepreneurs, dit zijn politieke actoren die in staat zijn om deze stromen met elkaar te verbinden.

c. Outputlegitimiteit

Simpelweg kan de output-legitimiteit van een politieke instelling gezien worden als 'government for the people'. Hier staat de capaciteit van een overheid centraal om een bepaalde output voor te brengen die bijdraagt tot het verhelpen van collectieve problemen in de samenleving. Het is echter niet de capaciteit zelf die wordt beoordeeld, maar eerder de bedoelde en onbedoelde effecten die uit haar daden voortvloeien (Bekkers & Edwards, 2007, p. 45). Diegenen die de EU verdedigen als een instelling die al democratisch genoeg is, doen dit vooral in termen van deze output-legitimiteit (bijv. Majone, 1998; Moravcsik, 2002). De argumenten die deze academici naar voor schuiven zijn grofweg de volgende: de output is onvermijdelijk goed, simpelweg omdat deze tot stand zijn gekomen door onafhankelijke regulators; de output kan niet slecht zijn omdat er meerdere keren kan worden gebruik gemaakt van het vetorecht; en ten slotte omdat het Europees beleid intrinsiek het algemeen belang dient (Schmidt, 2013, p. 10). Hier zijn meerdere tegenargumenten voor te vinden, maar we gaan hier niet dieper op in omdat dit in ons onderzoek minder van belang is. Het TTIP is namelijk nog niet in werking getreden, laat staan dat de onderhandelingen zijn afgelopen.

d. Throughput legitimiteit

Throughput is hetgeen tussen input en output, m.a.w. hetgeen dat gebeurt in de black box van het politieke gebeuren. Doordat dit concept zich bevindt tussen de andere twee, zijn sommige aspecten van throughput legitimiteit nauw met hen verweven. Hoe dan ook is dit een concept dat op zichzelf staat en die oordeelt over de kwaliteit van de bestuursprocessen in termen van doeltreffendheid (efficacy), verantwoording (accountability), transparantie, inclusiviteit en openheid¹ voor de verschillende belangen in de samenleving (Schmidt, 2013). Bekkers en Edwards (2007, p. 44) beschrijven throughput in termen van bepaalde kwaliteiten van de regels en procedures waarmee beslissingen worden genomen. Dit hangt volgens hen samen met het meerderheidsbeginsel, checks and balances en open debat of overleg.

Allereerst moet er worden gekeken naar de kwaliteit van de besluitvorming, m.a.w. is ze doeltreffend. Dit gaat voor alle duidelijkheid over de doeltreffendheid van de vele verschillende vormen van bestuurlijke processen en de toereikendheid van de regels die zij volgen bij de beleidsvorming. Dit mag niet verward worden met de

---

¹ Niet te verwarren met de inclusiviteit en openheid aan de input-zijde. Hier gaat het specifiek over de kwaliteit en kwantiteit van de inclusie en openheid in de bestuurlijke processen zelf. Schmidt bedoelt daarmee de institutionele lichamen die het middenveld betrekken bij het beleidsproces. De scheiding tussen input en throughput is hier echter vaag, want de betrokkenheid van het middenveld kan evengoed als een vorm van input worden gezien. Schmidt focust zich in de input-zijde echter vooral op de inclusiviteit van de bevolking via bijvoorbeeld verkiezingen.

doeltreffendheid van de output. Hieronder valt bijvoorbeeld de medebeslissingsprocedure van de supranationale 'community' methode², die de mogelijkheid inhoudt van een 'joint decision trap'³.

Ten tweede moeten de EU-actoren ook accountable zijn. Is er m.a.w. verantwoording voor de beslissingen die worden genomen? EU-actoren worden namelijk enerzijds beoordeeld op hun responsiviteit op input en worden verantwoordelijk gehouden voor de output, anderzijds moeten zij er ook voor zorgen dat het beleidsmakingsproces voldoet aan de standaarden van ethisch bestuur m.b.t. lobbyisten en ambtenaren. We kunnen dit koppelen aan Bekker en Edwards' (2007, p. 44) criterium van checks and balances. Hier wordt er gekeken naar de kwaliteit van de institutionele apparaten die de macht van de politiciers, bureaucraten en private stakeholders inperken. Het is namelijk belangrijk dat minderheden en zwakke belangen verdedigd worden tegen de meerderheid en bijvoorbeeld machtige lobbygroepen.

Ten derde moeten de onderhandelingen transparant zijn, dit wordt vaak gezien als een vereiste voor accountability. Deze laatste vereist echter ook enige vorm van controle door een specifiek forum, zoals de EU-commissarissen die door het Europees Parlement (EP) gecontroleerd moeten worden. Transparantie heeft betrekking tot de beschikbaarheid van informatie voor het grote publiek. Beslissingen en besluitvormingsprocessen in formele EU-instellingen moeten dan ook openbaar zijn. Door het vrijgeven van informatie kan er dan ook een publiek debat plaatsvinden en kan de burger eveneens controle uitoefenen.

Ten vierde wordt er gekeken naar hoe inclusief en open de besluitvorming is. Is er m.a.w. een realisatie van gezamenlijke besluitvorming? In een democratie wordt er verondersteld dat er proportioneel met alle belangen rekening wordt gehouden, daarom moet er voldoende openheid en inclusiviteit zijn voor alle belanghebbenden in de samenleving. Hier wordt vooral bedoeld op de balans in toegang en invloed tussen de georganiseerde belangen van het bedrijfsleven enerzijds en andere middenveldorganisaties anderzijds.

Throughput legitimiteit is proces-georiënteerd en gebaseerd op de interacties van alle actoren betrokken bij de Europese besluitvorming. In tegenstelling tot input- en outputlegitimiteit, waarbij een verhoging van deze criteria het publieke gevoel van democratie ook zal verhoogd worden, zal een verhoging van de throughput weinig of geen bijdrage leveren aan dat gepercipieerde gevoel. Desalniettemin, een tekort aan throughput door bijvoorbeeld corruptie, onbekwaamheid of exclusie is ontzettend nefast en kan ervoor zorgen dat heel het kaartenhuisje in mekaar stuikt, zo stelt Schmidt (2013, pp. 8–9). Wij vermoeden echter dat een verhoging van de throughput legitimiteit, door bijvoorbeeld een transparanter beleid te voeren, ook de perceptie van democratische legitimiteit kan veranderen.

We kunnen aldus stellen dat de democratische legitimiteit van een instelling afhangt van de mate waarin input, throughput en output aanvaardbaar zijn en geaccepteerd worden door de burgers. Burgers moeten dan ook het gevoel hebben dat het gezag moreel aanvaardbaar is, zodat ze vrijwillig de regels willen accepteren zelfs wanneer deze ingaan tegen hun eigen belangen en verlangens. Dus wanneer burgers accepteren, waarderen en/of tevreden zijn met de mate van hun vertegenwoordiging of participatie (input), de Europese publieke goederen (output) en de perceptie van de doeltreffendheid, accountability, transparantie, openheid en inclusie in de EU-

---

² Dit is de gewone wetgevingsprocedure die voordien de medebeslissingsprocedure werd genoemd. Sinds het verdrag van Lissabon is dit de belangrijkste procedure in het Europees besluitvormingsproces (Europees Parlement, n.d.; Europese Commissie, 2015i)

³ Dit betekent dat de EU gevangen zit in een web van complexiteit en langdurige besluitvormingsprocedures, hierdoor heeft de EU een tekort aan probleemoplossende capaciteit en lidstaten hebben niet langer de mogelijkheid om problemen alleen aan te pakken op een effectieve manier. Dit is het gevolg van van uiteenlopende politieke voorkeuren en belangen, stemprocedures, besluitstijlen, de betrokkenheid van de verschillende institutionele actoren en het niveau van de politieke vertegenwoordiging. Dit ondermijnt bijgevolg de mogelijkheid van de EU om doeltreffend op te treden, wat resulteert in suboptimaal beleid, frustratie en zelfs deadlock (Zwagemakers, n.d.).

besluitvormingsprocessen (throughput) mogen we de EU zien als een democratische legitieme politieke instelling. Het vaststellen van deze aanvaarding is echter een andere zaak en is afhankelijk van verscheidene factoren zoals cultuur, geschiedenis en waarden (Schmidt, 2013, pp. 9–10).

2.2. Europese besluitvorming

2.2.1. Het verdrag van Lissabon

Vooraleer ons toe te spitsen op het Europees handelsbeleid, is het nuttig om kort in te gaan op de belangrijkste veranderingen die het verdrag van Lissabon met zich mee heeft gebracht op vlak van democratie en besluitvorming. Dit verdrag, die in 2007 is ondertekend en in 2009 in werking is getreden, had tot doel om de EU democratischer en efficiënter te maken zodat ze slagkrachtig kan optreden tegen de hedendaagse wereldproblemen. Zo werd de participatie en bescherming van de Europese burger versterkt, kwam er een nieuw institutioneel kader en werd het besluitvormingsproces zo gewijzigd dat het efficiënter en transparanter zou werken. Daarbovenop werd eveneens de Parlementaire controle versterkt en de verantwoordingsplicht benadrukt. De bevoegdheden van de EU werden ook in drie heldere categorieën gegoten, we spreken voortaan van exclusieve, gedeelde en ondersteunende bevoegdheden. Voorts is het ‘burgerinitiatief’⁴ ingevoerd, met het oog op een toename van de participatieve democratie en werd het subsidiariteitsbeginsel aanzienlijk versterkt doordat men de nationale Parlementen meer bij het besluitvormingsproces betreft (Novak, 2013, pp. 24–27).

Op institutioneel vlak kreeg de medebeslissingsprocedure de nieuwe naam ‘gewone wetgevingsprocedure’. Doordat de toepassing van deze procedure fors is gestegen met meer dan 40 nieuwe beleidsterreinen, is ook de wetgevende bevoegdheid van het EP sterk uitgebreid. Ook de overige procedures hebben nieuwe namen gekregen en worden onder de ruime noemer ‘bijzondere wetgevingsprocedures’ geplaatst. Het Parlement kiest voortaan ook de voorzitter van de Commissie op voordracht van de Europese Raad, naast haar al reeds verworven bevoegdheid om haar goedkeuring te geven over de Commissie als college. Doordat men bij het benoemen van de voorzitter de resultaten van de Europese verkiezingen in acht moet nemen, stijgt zijn/haar politieke legitimiteit. Overigens wordt in de Raad voortaan gestemd met een gekwalificeerde meerderheid (QMV) in bijna alle beleidsdomeinen, dit vervangt de voorgaande verplichte unanimiteit (Novak, 2013, pp. 24–27).

2.2.2. Het Europees handelsbeleid

In onderstaande uiteenzetting richten we ons specifiek op het Europees handelsbeleid. Internationaal handelsbeleid is allereerst een voorbeeld van de supranationale communautaire besluitvormingsmethode, waar lidstaten bepaalde bevoegdheden hebben overgeheveld van het nationale- naar het Europese-level en waar de EU kan spreken en handelen met één stem. Handelsbeleid is dan ook een exclusieve EU-competentie, concreet betekent dit dat enkel de EU wetgevend mag optreden in dit beleidsgebied en dat lidstaten enkel kunnen optreden als ze daarvoor gemachtigd zijn door de EU of om de Europese regelgeving uit te voeren. De exclusieve natuur van de gemeenschappelijke handelspolitiek (CCP⁵) is het logische gevolg van de oprichting van de douane-unie met het verdrag van Rome in 1957, sindsdien hebben de individuele lidstaten geen bevoegdheid meer over het zetten van hun eigen invoerrechten, zowel in de EU als tegenover derde landen (Devuyst, 2013, pp. 259–

---

⁴ Het Europees burgerinitiatief is ‘een oproep aan de Europese Commissie om een wetsvoorstel in te dienen voor een onderwerp waarvoor de EU wetgevingsbevoegdheid heeft. Een burgerinitiatief moet worden gesteund door minstens één miljoen EU-burgers uit minimaal 7 van de 28 EU-landen’ (Europese Commissie, 2016c).

⁵ CCP = common Commercial Policy

265). Sophie Meunier (2003, p. 69) beschrijft handelsbeleid niet voor niets als *'the oldest, and most successfully integrated, common policy in the EU'*.

Dat de CCP een exclusieve bevoegdheid is, zegt echter niets over haar omvang en reeks van onderwerpen die hieronder vallen. Hierover woedt dan ook al decennialang een politiek debat. Dit is van groot belang, aangezien handelsverdragen die volledig onder de CCP vallen op een relatief simpele manier kunnen worden goedgekeurd; op voorstel van de Commissie, neemt de Raad de beslissing meestal met QMV, nadat ze de goedkeuring heeft gekregen van het EP. Handelsakkoorden die echter gedeeltelijk onder de CCP vallen en gedeeltelijk onder de bevoegdheid van de lidstaten, zijn zogenaamde 'gemengde overeenkomsten'. Deze hebben naast de goedkeuring van de EU, ook het groen licht nodig van iedere lidstaat apart. Deze goedkeuring wordt gezien als een hinderlijk proces die vele juridische problemen met zich mee brengt. Op dit moment duurt het gemiddeld drie jaar vooraleer een gemengde overeenkomst door zowel de EU als de lidstaten is geratificeerd. Enerzijds ijvert de Europese Commissie voor een zo breed mogelijke interpretatie van het CCP, om zo complexiteit te vermijden. Anderzijds willen de lidstaten en de Raad zo direct mogelijk betrokken blijven in de goedkeuring van internationale handelsverdragen, waardoor zij eerder opperen voor deze gemengde overeenkomsten (Devuyst, 2013, pp. 266–267). Er is nog geen officiële bevestiging dat het TTIP zal worden behandeld als een gemene overeenkomst, maar daar lijkt het wel op als we handelscommissaris Cecilia Malmström mogen geloven. Als het verdrag zo omvangrijk en ambitieus is als we willen, zal dit hoogstwaarschijnlijk het geval zijn, zo stelt ze. 42 Parlementen zullen dan ook hun goedkeuring moeten geven over het TTIP. De Commissie, zo gaat ze verder, kan haar juridische beoordeling echter enkel vrijgeven wanneer er een akkoord is over het volledige handelsverdrag (Ziedler, 2015). Het is uiteindelijk het Hof van Justitie die hier duidelijkheid in moet scheppen.

Het komt niet als een verrassing dat het Europees beleidsmakingsproces van handelsakkoorden ontzettend complex is. We kunnen hier echter geen uitgebreide analyse geven van alle verschillende stadia in het maken van Europees handelsbeleid. Hiervoor verwijzen we u door naar het werk van Youri Devuyst (2013), hij heeft dit namelijk op een bijzonder goede en inzichtelijke manier onderzocht en besproken. We verwijzen u tevens door naar de informatie die door de Europese Commissie (Europese Commissie, 2013) is gepubliceerd en we sluiten een overzichtelijk schema bij in de appendix met hierin alle stappen in het maken van Europees handelsbeleid (zie bijlage 1).

2.2.3. De verschillende actoren tijdens handelsonderhandelingen

Tijdens de onderhandelingen voor het maken van Europees handelsbeleid zijn er meerdere actoren betrokken (zie schema 2). We kunnen allereerst stellen dat de Commissie hierin toch wel één van de belangrijkste spelers is. Zo is zij als enige formeel bevoegd om het verzoek in te dienen om handelsonderhandelingen te openen, dit verzoek moet weliswaar worden goedgekeurd door het Europees Parlement en de Raad. Dit doet ze na haar zagezegde verkenningssoefening, hierin houdt ze publieke consultaties over de inhoud van een mogelijk handelsverdrag, voert ze een zogenaamde duurzaamheidsimpactevaluatie uit en worden meestal ook de eerste informele gesprekken gestart met het betrokken land om zo elkaars belangen en posities af te tasten. Nadat het terrein is afgetast en men een goed idee heeft waar men naartoe wil, zal de Commissie aanbevelingen doen aan de Raad, die haar moet machtigen vooraleer de onderhandelingen officieel van start kunnen gaan. Naast de Raad wordt ook het Parlement op de hoogte gehouden van de Commissie haar verzoek (Devuyst, 2013, p. 289; Europese Commissie, 2013, p. 3).

Het is echter uitsluitend de Raad die zowel de verantwoordelijkheid heeft tot het openen van de onderhandelingen, als de plicht heeft om de 'onderhandelingsrichtsnoeren' vast te leggen en de onderhandelaar

aan te wijzen. De onderhandelaar die de internationale handelsverdragen moet sluiten is steeds de Commissie en in deze onderhandelingsrichtsnoeren – ook wel het mandaat genoemd – staan de algemene objectieven die behaald moeten worden. In de praktijk is het echter de Commissie zelf die een ontwerp van deze richtlijnen voorstelt aan de Raad wanneer ze haar verzoek indient. Opmerkelijk is dat het Parlement formeel gezien niet betrokken is in de goedkeuring van de richtlijnen, dit tekort aan Parlementaire betrokkenheid wordt dan ook gezien als een van de grote tekortkomingen in het verdrag van Lissabon (Devuyst, 2013, pp. 290–293).

De handelsonderhandelingen zelf vinden plaats in verschillende onderhandelingsrondes die normaliter alternerend plaatsvinden in de EU en in het betrokken land, in dit geval de VSA. In de praktijk zal er echter een hoofdonderhandelaar worden aangesteld, doorgaans is dit een ambtenaar uit DG Trade. Voor de TTIP-onderhandelingen is dit aan EU-zijde Ignacio Garcia Bercero en aan VSA-zijde Dan Mullaney. De Raad blijft ook tijdens de onderhandelingen een grote rol spelen. Naast de onderhandelingsrichtsnoeren, die op ieder moment gewijzigd mogen worden door de Raad, is de Commissie ook verplicht om de onderhandelingen te voeren in overleg met de Raad haar ‘comité handelspolitiek’. Op die manier worden de lidstaten regelmatig op de hoogte gehouden van de vooruitgang die geboekt wordt (Devuyst, 2013, pp. 293–294; Europese Commissie, 2013, p. 4).

Naast de Raad, moet de Commissie ook regelmatig het Europees Parlement op de hoogte houden over hoe de onderhandelingen verlopen, deze informatie-uitwisseling met het Parlement gebeurt via haar ‘International Trade Committee’ (INTA). Het Parlement haar macht is na het verdrag van Lissabon beduidend vergroot en ze moet nu in dezelfde mate als de Raad toegang krijgen tot relevante informatie. Daarnaast vinden er meetings plaats tijdens de plenaire- en Commissie debatten, zijn er informele debriefings en kunnen er Parlementaire vragen worden gesteld. Ook vindt er tweemaal per jaar een ‘structurele dialoog’ plaats tussen het INTA en de handelscommissaris, om zo mee vorm te geven aan de Commissie haar key prioriteiten op vlak van handelsbeleid (Devuyst, 2013, pp. 296–298).

Niet alle informatie is echter toegankelijk voor alle parlementsleden, hoogst vertrouwelijke informatie wordt namelijk enkel vrijgegeven aan een beperkt aantal personen. Het Parlement heeft bovendien veel moeite moeten doen om het mandaat in haar eigen gebouw toegankelijk te maken voor haar parlementsleden, voordien kon dit enkel worden geraadpleegd in beveiligde leeskamers in de Raad zelf. Vandaag heeft het Parlement echter voldoende eigen veiligheidsmaatregelen van kracht om de vertrouwelijkheid te garanderen en worden deze documenten door de Raad vrijgegeven. Naast de toegang tot relevante informatie is het tevens noodzakelijk dat het Parlement ook een invloed heeft op de besluitvorming. Het INTA heeft dan ook de gewoonte om haar eigen rapporten te ontwerpen met daarin haar prioriteiten, die ze ruim voor het einde van de onderhandelingen meedeelt aan de Commissie (Devuyst, 2013, pp. 296–298).

Naast de officiële instellingen wordt ook het maatschappelijk middenveld (civil society) regelmatig betrokken. In de voorbereidingsfase vraagt de Commissie via publieke consultaties de mening, visies en suggesties aan alle stakeholders. Dit is een elektronische vragenlijst die iedereen online kan invullen. De geïnteresseerde organisaties of personen hebben minstens twee maanden om over het onderwerp na te denken over hun eventuele bezorgdheden. Zo zouden ze bijvoorbeeld wel drie keer uitgenodigd zijn om hun opinie te geven over de toekomstige handelsrelaties met de VSA (TTIP) in één jaar tijd. De bijdrage uit deze consultaties worden

Schema 2: de betrokken actoren bij het maken van handelsbeleid

volgens de Commissie gebruikt als leidraad doorheen het onderhandelingsproces. Daarnaast organiseert de Commissie ook het 'civil society dialogue', waar ze ngo's, consumentenorganisaties, bedrijfsorganisaties, enz. uitnodigt in regelmatige meetings in Brussel. Hier wordt het middenveld geïnformeerd over de stand van zaken en kan men vragen stellen indien gewenst. We gaan hieronder dieper in op de rol en macht van het middenveld (Europese Commissie, n.d.-a).

2.2.4. De rol van het middenveld in de EU

Het middenveld speelt doorheen de tijd een steeds belangrijker rol in de Europese besluitvorming en het is vooral de Commissie die al verscheidene pogingen heeft gedaan om haar hierin te betrekken. Vanaf de late jaren 1990, hebben de Europese instituties het middenveld – die zij definiëren als zelf-organiserende verenigingen in de Europese samenlevingen en op het EU-niveau - gezien als partners om de Europese democratie te verhogen (Monaghan, 2013, pp. 606–607). Zo heeft men in 2001 de 'White Paper on European Governance' voorgesteld om het Europees bestuur democratischer te maken. Hierin is één van hun pijlers een verhoging van de participatie, aangezien dit voor een beter eindresultaat kan zorgen en meer vertrouwen in de instellingen zelf. Hierin willen ze onder meer een grotere rol geven aan het middenveld, vermits deze een belangrijke rol speelt in de vertolking van de burger haar bezorgdheden en eisen, mensen mobiliseren en diegenen steunen die uitgesloten of gediscrimineerd worden (Commissie van de Europese Gemeenschappen, 2001, p. 13). Met het verdrag van Lissabon werd de rol van de middenveldorganisaties geformaliseerd in Artikel 11 lid 2 (VwEU, 2012), die stelt dat de instellingen een open en transparant beleid moeten voeren en regelmatig in dialoog moeten treden '*met representatieve organisaties en met het maatschappelijk middenveld*'.

Men kan stellen dat participatieve democratie als het ware ingebed ligt in de wetgeving van de EU. Deze nadruk op participatie is niet toevallig, aangezien dit als een middel wordt gezien om de democratische legitimiteit van de Unie te verhogen. Men gaat met andere woorden de representatieve democratie versterken door er participatieve elementen aan toe te voegen. Zoals Beate Kohler-Koch (2010, p. 101) stelt, '*civil society is a remedy to the legitimacy crisis of the EU*'. Inderdaad, zoals hierboven ook al werd aangetoond verwacht men dat een aanmoediging van de participatie van het middenveld in het beleidsmakingsproces zal bijdragen aan de overbrugging van de kloof tussen de EU en haar burgers (Bouza Garcia, 2010, p. 88). We merken echter op dat de participatie van organisaties niet hetzelfde is als participatieve democratie, dit vereist een veel radicalere relatie tussen participatie en democratie (Monaghan, 2013, p. 607).

Het is ook zeer belangrijk om een kritische kanttekening te plaatsen bij hetgeen we verstaan onder het middenveld. De Commissie hanteert namelijk een zeer brede definitie van wat zij als middenveld ziet; '*de maatschappelijke organisaties zijn de belangrijkste structuren van de maatschappij buiten de overheidsorganen en de overheidsadministratie, met inbegrip van de economische actoren die over het algemeen niet worden beschouwd als zijnde een onderdeel van de zogenaamde derde sector of van NGO's*' (Commissie van de Europese Gemeenschappen, 2002, p. 6). Hieronder vallen de zogezegde arbeidsmarktactoren (de sociale partners), sociale- en economische organisaties (bv. Consumentenorganisaties en bedrijvenorganisaties), ngo's (bv. Milieuorganisaties of mensenrechtenorganisaties) en cbo's (community-based organisations, bv. jongerenorganisaties) (ibid). Ze maakt bijgevolg geen onderscheid tussen de verschillende belangengroepen. Ze consulteert alle 'belanghebbenden' die wensen te participeren in het beleidsmakingsproces (Bouza Garcia, 2010, p. 89). We stellen echter dat er wel een onderscheid moet worden gemaakt tussen organisaties die opkomen voor het algemeen nut enerzijds en markt gerelateerde actoren anderzijds. Volgens Beate Kohler-Koch (2010, p. 107) is het ook zo dat de meerderheid van academici die werken rond 'civil society' een meer beperkende

benadering hanteren dan de brede pluralistische visie van de Commissie. Zij classificeren enkel verenigingen die het algemeen nut vertegenwoordigen als 'Civil Society Organisations' (CSOs).

Tenslotte willen we er nog op wijzen dat het middenveld een zeer grote macht heeft, er wordt niets voor niets gesproken van een 'iron triangle' tussen de politiek, administratie en het middenveld. Enerzijds is de EU door haar relatieve kleine administratie afhankelijk van de nationale overheden en anderzijds is er een grote rol weggelegd voor de belangengroepen. Deze laatste hebben daardoor een zeer grote impact op het beleid en dit wordt nog eens versterkt doordat de meeste EU-materies zeer technisch en rationeel van aard zijn (Hix & Høyland, 2011). Er kan gesteld worden dat de invloed die een belangengroep uitoefent afhangt van haar beschikbare middelen, het topic, de politieke instituties en haar strategie. Sommigen zijn hierin dan ook succesvoller dan anderen. Eveneens wordt er verondersteld dat het Europese multi-level governance belangenorganisaties versterkt door het groot aantal toegangspunten (Dür, 2008b). Uit onderzoek is gebleken dat geconcentreerde belangen een grote invloed kunnen uitoefenen in de Europese besluitvorming, zo zouden bedrijfs- en agricultuur organisaties een aanzienlijke impact hebben op de EU's benadering ten opzichte van handelsonderhandelingen (Dür, 2008a). Anderen stellen dan weer dat in sommige gevallen de diffuse belangen, van bijvoorbeeld vrouwen, consumenten of het milieu, een verrassend groot effect hebben in de EU, waardoor ze op nationaal niveau zaken kunnen verwezenlijken die voordien niet lukten (Pollack, 1997). Daarentegen wordt er beargumenteerd dat diffuse belangen voornamelijk onsuccesvol zijn in het beïnvloeden van de Europese beleidsuitkomsten, zo zouden bijvoorbeeld ngo's die deze diffuse belangen vertegenwoordigen wel meer toegang krijgen tot beleidsmakers, maar ze falen grotendeels in het beïnvloeden van de beleidsresultaten m.b.t. Europees handelsbeleid (Dür & De Bièvre, 2007).

2.3. Het TTIP

Hoewel de TTIP-onderhandelingen sinds juni 2013 officieel van start zijn gegaan wordt er al veel langer nagedacht over een verregaande trans-Atlantische samenwerking op economisch vlak. Al sinds de vroege jaren 1990 denken vele politici en academici hierover na, zo werd een trans-Atlantische vrijhandelszone reeds in 1995 voorgesteld door de toenmalige ministers van Buitenlandse zaken Malcolm Rifkind uit Groot-Britannië en Klaus Kinkel uit Duitsland, maar zonder succes (Ries, 2014, pp. 1–4). Dit idee herleefde echter in 2007 met het voorzitterschap van Angela Merkel in de Raad, hier werd namelijk het 'Transatlantic Economic Council' (TEC) opgericht om trans-Atlantische economische convergentie te stimuleren. Het is in dit orgaan dat het voorbereidend werk is gedaan voor de 'Joint High Level Working Group on Jobs and Growth' (HLWG) die is opgericht in november 2011 en die de fundamenteën heeft gelegd van het TTIP (Europese Commissie, 2016d).

Er zijn meerdere oorzaken en motivaties te vinden waarom het TTIP nu het licht ziet. Het TTIP maakt allereerst deel uit van een bredere trend in het handelsbeleid van zowel de VSA als de EU om bilaterale vrijhandelsakkoorden te sluiten met een hele reeks van landen, deze wijziging in hun handelstactiek is voornamelijk te wijten aan de huidige impasse in de Wereldhandelsorganisatie (WTO). De Doha ronde, die reeds begon in 2001, heeft namelijk tot nu toe gefaald in haar ambitie om een diepere liberalisatie door te voeren. Een tweede trigger voor de onderhandelingen is de financiële en economische crisis van 2008, handelsbeleid wordt immers in de EU gezien als een centraal onderdeel in haar antwoord op de aanhoudende economische crisis. Er wordt door de voorstanders van het TTIP dan ook voortdurend gewezen op de mogelijke groei van de economie en jobs. Zo zou een ambitieus verdrag moeten leiden tot een groei in het Europees BBP van jaarlijks €119 miljard of gemiddeld €545 extra besteedbaar inkomen per jaar voor een gezin van vier personen (Europese Commissie, 2015h). Ten slotte wordt het TTIP ook vaak bekeken vanuit geopolitieke ooghoeken. De opkomende BRIC-landen, waaronder voornamelijk China, worden met argusogen bekeken en maken de gevestigde machten nerveus. Een veel gehoord discours luidt namelijk dat we enkel via een nauwere samenwerking over de oceaan heen onze

positie als 'rule-makers' in de wereldeconomie kunnen bewaren. Sommigen verwijzen dan ook naar het TTIP als een soort 'economische NATO'; een *'integrated Transatlantic Common Economic Space'* zoals Barroso (2014) het TTIP noemde, met gemeenschappelijke normen en regels (De Ville & Siles-Brügge, 2016, pp. 3–4, 38–42).

Ondanks de vele voordelen die dit verdrag met zich zou kunnen meebrengen is er toch enorm veel kritiek op gekomen. Zo zou de verwachte groei van de economie en de toename van banen enorm overschat worden. Er zou amper rekening gehouden zijn met de potentiële sociale kosten, de voorspellingen zouden vooral gebaseerd zijn op onrealistische assumpties en de cijfers worden als overoptimistisch gezien (De Ville & Siles-Brügge, 2016, pp. 13–37). Voorts zouden de Europese standaarden en regels drastisch kunnen worden verlaagd en uitgehold doordat men de niet-tarifaire belemmeringen (NTB's⁶) wil wegwerken en komt de beleidsvrijheid van de nationale overheden in gevaar door het het Investor-to-State Dispute Settlement (ISDS)-systeem⁷. Dit verdrag zou ook negatieve gevolgen kunnen hebben op het milieu en klimaat, en ook voor de rest van de wereld zou het TTIP geen goed nieuws zijn (van Beek et al., 2015).

Centraal in dit onderzoek staat echter een andere grote kritiek; de besluitvorming van het TTIP zou volgens critici noch democratisch noch transparant zijn. Desalniettemin praat de huidige Europees handelscommissaris Cecilia Malmström over het TTIP als *'the world's most transparent bilateral free trade negotiation'* (Malmström, 2015, p. 2). Velen stellen echter dat dit verdrag in de grootste geheimzinnigheid wordt onderhandeld en sommige actoren in de samenleving zouden zich dan ook uitgesloten voelen. Het zou immers zo zijn dat de bedrijvenlobby onevenredig veel toegang krijgt tot de beleidsdocumenten en inspraak heeft in de onderhandelingen zelf. Dit in tegenstelling tot de burgers of het middenveld (Corporate Europe Observatory, 2015; Garrido, 2013; Hilary, 2014). Daar bijkomend kan er geen open en eerlijk debat gevoerd worden doordat het grote publiek niet weet wat er in de huidige onderhandelingsteksten staat. Parlementsleden mogen deze teksten enkel raadplegen in beveiligde leeskamers en door de geheimhoudingsplicht kunnen zij die informatie niet terugkoppelen naar het grote publiek (De Morgen, 2016; Stop TTIP, 2016).

We moeten echter wel opmerken dat er verbeteringen zijn aangebracht door de Europese Commissie na veel protestacties en overvloedige kritiek. Ze voelt dit zelf ook aan als een tekortkoming, daardoor heeft ze al veel onderhandelingsdocumenten en allerlei andere relevante informatie gepubliceerd (Europese Commissie, 2016b) en voert ze tevens een opener en inclusiever beleid (cf. Infra). Deze kleine verbeteringen blijven echter ruim onvoldoende volgens critici en ze blijven zich vragen stellen bij de wijze waarop dit verdrag wordt onderhandeld. We vinden het belangrijk en waardevol om deze kritiek te onderzoeken en na te gaan of het TTIP inderdaad de democratische legitimiteit van de Europese besluitvormingsprocedures ondermijnt. Europa is tenslotte de bakermat van de democratie, men zou dan ook mogen verwachten dat haar beleid daarmee in overeenstemming is.

---

⁶ Niet-tarifaire belemmeringen (NTB's) zijn alle barrières in handel die geen tarieven zijn, bijvoorbeeld antidumpingmaatregelen, vrijwillige exportbeperkingen, technische handelsbelemmeringen, etc. (OECD, 2014).

⁷ Het Investor-State Dispute Settlement (ISDS) is een mechanisme opgenomen in internationale investeringsakkoorden om ervoor te zorgen dat de verbintenissen die landen met elkaar zijn aangegaan om de wederzijdse investeringen te beschermen worden gerespecteerd (Europese Commissie, 2015f).

2.3.1. Beleidsproces

We gaan niet elk klein detail van het TTIP-onderhandelingsproces bespreken, aangezien we hierboven al uitvoerig zijn ingegaan op het maken van Europees handelsbeleid. Het lijkt ons echter wel nuttig om de belangrijkste gebeurtenissen in dit beleidsproces kort aan te halen, vermits hiernaar zal verwezen worden in de analyse. Om een goed overzicht te behouden over de ontwikkelingen in het TTIP-debat hebben we tevens een tijdlijn gemaakt met hierop de belangrijkste gebeurtenissen (zie schema 3).

De onderhandelingen zijn officieel van start gegaan op 17 juni 2013 tijdens de G8-top in Noord-Ierland, nadat de Raad op 14 juni het mandaat (Raad van de Europese Unie, 2013) had goedgekeurd. Hiervoor had ook het Europees Parlement (2013) reeds haar goedkeuring gegeven met de stemming van een resolutie op 23 mei. Men had initieel gehoopt dat de onderhandelingen konden worden afgesloten binnen een tijdsperiode van 18-24 maanden (i.e. tussen het einde van 2014 en midden 2015), vooraleer de race naar het Amerikaanse presidentschap zou aanvangen (Webb, 2015, p. 4). Dit was klaarblijkelijk overoptimistisch. Wanneer de onderhandelingen zullen eindigen is nog steeds onduidelijk. Er wordt door de onderhandelende partijen echter nog steeds gehoopt op een akkoord voor het einde van 2016 of begin 2017. Meer kritische stemmen betwijfelen dit en schatten dat er binnen vijf jaar nog geen akkoord zal bereikt zijn (Cendrowicz, 2016).

Naarmate de onderhandelingen vorderden groeide ook het protest. Al sinds de goedkeuring van het mandaat is er sprake van Europees activisme tegen dit handelsverdrag, hierin werd initieel het voortouw genomen door ngo's uit het 'Seattle-to-Brussels Network' (S2B)⁸. De grootste kritiek die zij uitten was gekant tegen ISDS en hun kreten hebben uiteindelijk gehoor gekregen. Als antwoord op de ongeziene publieke interesse en het grote protest werd in januari 2014 de onderhandelingen over dit topic tijdelijk opgeschort in afwachting van een publieke consultatie die tussen maart en juli zou plaatsvinden (De Ville & Siles-Brügge, 2016, pp. 102–103). De Commissie heeft hierop maar liefst 149.399 antwoorden gekregen, deze bestonden echter voor een groot stuk uit templates die zijn ingediend via verschillende campagnes van ngo's (Europese Commissie, 2015a). Bijgevolg heeft men het ISDS-systeem vervangen door het 'Investment Court System' (ICS) (Europese Commissie, 2015g), maar critici blijven ook hierover sceptisch. Naast die publieke consultatie heeft de Commissie ook de 'TTIP advisory group' opgericht met hierin experts uit zowel het bedrijfsleven als belangenorganisaties die opkomen voor de consumenten, de gezondheid, de arbeiders, het milieu, ... (Europese Commissie, 2014a)⁹. Hiermee tracht ze de kloof dicht te rijden tussen de waargenomen grotere input van het bedrijfsleven in TTIP en andere middenveldorganisaties.

Naast de vele protestacties zag nog een ander belangrijk initiatief het licht, namelijk het 'Stop TTIP'. Dit is een bondgenootschap van meer dan 500 Europese organisaties die gekant zijn tegen dit verdrag en CETA (i.e. het handelsakkoord tussen de EU en Canada). Via een Europees Burgerinitiatief (EBI) hebben ze getracht om de onderhandelingen te beïnvloeden, aangezien dit agendasetting-mechanisme de Commissie kan aansporen om een wetgevend initiatief te nemen of een wetswijziging door te voeren wanneer men de steun heeft van één miljoen EU-burgers uit verschillende lidstaten (minimum 7) (Europese Commissie, 2016c). Deze aanvraag werd echter verworpen door de Commissie doordat dit voorgestelde EBI '*buiten het kader van de bevoegdheden van de Commissie om een voorstel in te dienen*' valt (Europese Commissie, 2014b). Desondanks hebben de tegenstanders toch handtekeningen ingezameld in het teken van hun zogenaamd 'zelf-georganiseerd Europees

---

⁸ Hierin zitten organisaties zoals Corporate Europe Observatory, friends of the earth en Transnational Institute (Seattle to Brussels Network, n.d.)

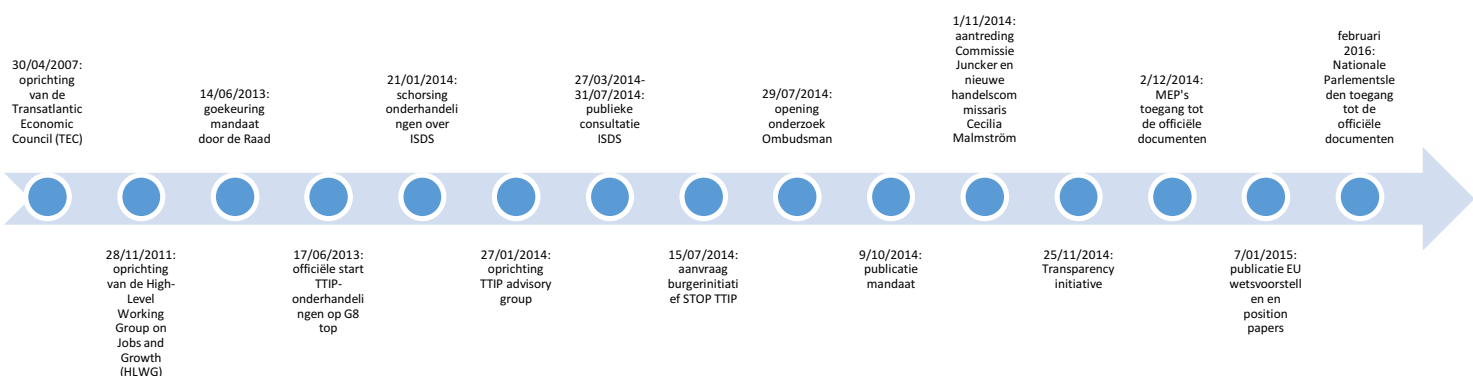
⁹ De TTIP advisory group bestaat uit 16 leden die de belangen behartigen van het bedrijfsleven, de dienstensector, de landbouw, de vakbonden, de consumenten, de volksgezondheid, en het milieu (Europese Commissie, 2016a).

Burgerinitiatief' en zijn er reeds veel protestacties geweest in verschillende Europese grootsteden (Stop TTIP, n.d.).

Voorts werden er twee onderzoeken uitgevoerd door de Europese Ombudsman omtrent het tekort aan transparantie in het TTIP en het wanbeheer in de Europese instituties, na onder andere klachten vanuit het middenveld. Zo werd de Raad en de Commissie opgeroepen om het mandaat officieel te publiceren – die al geruime tijd via een lek kon worden geraadpleegd – en om maatregelen te nemen om de publieke toegang tot TTIP-documenten te verhogen. Er werd tevens op aangedrongen dat deze instellingen een proactief transparant beleid moeten voeren (Europese Ombudsman, 2014). Uiteindelijk is het mandaat door de Raad gepubliceerd ruim een jaar na de start van de onderhandelingen, de Commissie had zelf wel al geruime tijd aangegeven dat het mandaat publiek moest worden gemaakt maar het zijn de lidstaten die hierin het laatste woord hebben (Crisp, 2014a).

Met de komst van de nieuwe Commissie-Juncker, met daarin Cecilia Malmström als handelscommissaris, blies er ook een nieuwe wind doorheen TTIP. Er werd namelijk een frisse start van de onderhandelingen aangekondigd, met hierin een 'transparency initiative' (Europese Commissie, 2014c) die de maatregelen die genomen waren onder Karel De Gucht aanvult. Zo werden onder andere de geheimhoudingsregels ten aanzien van documenten aangepast zodat alle Europese parlementsleden deze nu kunnen lezen in plaats van enkel diegenen uit het INTA-comité (Europees Parlement, 2015), later zouden ook nationale en regionale parlementsleden toegang verwerven tot deze documenten in nationale leeskamers (Inman, 2016). Daarnaast werden ook verschillende EU-voorstellen gepubliceerd die op de onderhandelingstafel lagen samen met een reeks van position papers. Deze werden bovendien meer toegankelijk gemaakt a.d.h.v. fact-sheets, brochures en video's (Europese Commissie, 2015e). Deze transparantie en openheid is ongezien bij Europese handelsonderhandelingen, voordien werd toegang tot zo'n documenten simpelweg geweigerd doordat dit de positie van de EU als onderhandelaar zou kunnen schaden (De Ville & Siles-Brügge, 2016, p. 107). In dat opzicht zijn de TTIP-onderhandelingen inderdaad *'the world's most transparent bilateral free trade negotiations'* om het in de woorden van mevrouw Malmström (2015, p. 2) te zeggen. We mogen echter niet vergeten dat dit voornamelijk te wijten is aan de campagnes van ngo's die een grote invloed hebben uitgeoefend.

Schema 3: Tijdslijn van een aantal belangrijke gebeurtenissen in het TTIP

3. Methodologie

Voor dit onderzoek hebben we bewust gekozen voor een kwalitatieve onderzoeksopzet, aangezien we werken met abstracte concepten die kwantitatief moeilijk operationaliseerbaar zijn. Een kwalitatief design geeft ons tevens de mogelijkheid om de situatie in al haar complexiteit te bestuderen en de zaken niet in zwart wit te benaderen. Voorts is de data die we gebruiken – beschikbare documenten en semigestructureerde expertinterviews – tekstueel van aard waardoor een kwalitatieve aanpak het meest voor de hand liggend is. We vertrekken voor dit onderzoek, zoals reeds werd aangegeven, vanuit het concept democratische legitimiteit. Dit concept zal dienen als een rode draad doorheen het onderzoek en we bekijken dit als een ‘sensitizing concept’. Dit concept verschaft ons immers een algemeen inzicht en richting waarin we kunnen werken. Herbert Blumer (1954, p. 7) stelt bijvoorbeeld dat dit de onderzoeker ‘*a general sense of reference and guidance in approaching empirical instances*’ biedt (Bryman, 2012, p. 388).

Om het concept van democratisch legitimiteit als leidraad te kunnen gebruiken, hebben we de criteria en normen die besproken werden in het theoretisch kader in een tabel gegoten (zie tabel 1). Enerzijds maken we een onderscheid tussen input-legitimiteit met hierin de drie volgende kenmerken; de kans om te participeren, de kwaliteit van de participatie en de openheid van de agendasetting. Anderzijds wordt er in de throughput legitimiteit gekeken naar de doeltreffendheid, verantwoording, transparantie en inclusiviteit en openheid. Deze onderverdeling hebben we vervolgens gebruikt in onze interviewleidraad (zie bijlage 2 en 3) en trekken we door in de analyse van de data.

Voor de input-legitimiteit richten we ons op de institutionele input van de burgers en de input van middenveldorganisaties in de TTIP-onderhandelingen. Via een documentanalyse en expertinterviews wordt er nagegaan in hoeverre de burgers en middenveldorganisaties de kans krijgen om te participeren, m.a.w. in welke mate hebben zij de kans gekregen om input te geven in de onderhandelingen? Hoe goed worden de burgers vertegenwoordigd door de politieke tussenpersonen en worden alle relevante belangen verdedigd? Kunnen we bijvoorbeeld wel spreken van een gebalanceerde vertegenwoordiging van alle belangen in de samenleving? Ten slotte wordt er ook gepeild naar de openheid van de agendasetting en in hoeverre men met deze handelsagenda probeert de problemen in de samenleving aan te pakken, welke actoren hierin een rol spelen en in hoeverre de politieke elite open was voor vrijhandel.

Vervolgens concentreren we ons op de throughput legitimiteit. Hierin polsen we allereerst naar de kwaliteit van de besluitvorming en hoe doeltreffend de bestuurlijke processen zijn. Zijn er bijvoorbeeld mankementen of tekortkomingen te bespeuren in de Europese besluitvorming en de toereikendheid van de regels? Ten tweede kijken we naar de accountability van de EU-actoren. Is er genoeg verantwoording voor de beslissingen die worden genomen? Zijn er bijvoorbeeld voldoende checks and balances in plaats om de macht van de Commissie in te perken? Ten derde wordt er ingegaan op de transparantie, wat al voor verhitte discussie heeft gezorgd in het TTIP-debat. De toegang tot informatie is zowel essentieel voor de controlerende organen om hun taak te kunnen uitvoeren, als voor een goed publiek debat. Tenslotte gaan we na hoe inclusief en open de TTIP-onderhandelingen zijn. Worden alle belanghebbende bijvoorbeeld op een proportionele manier betrokken en hoe open worden de onderhandelingen gevoerd?

Tabel 1: theoretische concepten met hun normen/criteria, de indicator en de wijze van data-collectie

CONCEPT	NORM/CRITERIA	INDICATOR	DATA COLLECTIE
INPUT	Kans om te participeren	De mate van betrokkenheid en in acht name v/d eisen v/d burgers	Expertinterviews Gepubliceerde data
	Kwaliteit v/d vertegenwoordiging		
	Openheid agendasetting		
THROUGHPUT	Doeltreffendheid	Het democratisch gehalte van de besluitvorming	Expertinterviews Gepubliceerde data
	Verantwoording		
	Transparantie		
	Inclusiviteit & openheid		

3.1. Case-selectie

Voor dit onderzoek zal er gebruik worden gemaakt van een case study design (Bryman, 2012, pp. 66–72). We hebben ervoor gekozen om de democratische legitimiteit van de Europese onderhandelingsprocedures te onderzoeken a.d.h.v. een single case; namelijk de TTIP-onderhandelingen. De keuze voor TTIP als case is allesbehalve toevallig. Hoewel de EU al meermaals onder vuur heeft gelegen omtrent haar gepercipieerd democratisch deficit, wordt dit debat opnieuw aangewakkerd ten gevolge van het TTIP. Zoals we reeds hierboven hebben besproken wordt bijvoorbeeld het tekort aan transparantie, inclusiviteit en openheid in de verf gezet en dit actueel thema leek ons een goede keuze om met een kritische blik naar de Europese democratie te kijken. Handelsbeleid is tevens één van de belangrijkste exclusieve bevoegdheden van de EU, waar ze kan spreken en handelen met één stem. Dit maakt haar machtig en terzelfdertijd kwetsbaar, aangezien ze hier niet enkel de verantwoordelijkheid heeft om een goed beleid uit te stippelen, maar ook rekening moet houden met goed democratisch bestuur.

Doorheen de jaren heen heeft de Commissie een reputatie opgebouwd als onpartijdige arbiter die boven de politieke strijd staat en die focust op rationaliteit en de technische aspecten van het beleid. Over het algemeen tracht de Commissie om het EU-beleid te depolitiseren door haar initiatieven voor te stellen als neutraal en redelijk. Niets voor niets wordt beleid op het EU-level gedefinieerd als *'policy without politics'* (Schmidt, 2010, pp. 28–29). Dit heeft ze evenzeer proberen doen in het TTIP-debat, door er telkens op te wijzen dat het jobs en economische groei zal verwezenlijken voor *iedereen*. Het debat omtrent TTIP is echter enorm gepolitiseerd, wat normaliter niet zozeer het geval is bij handelsverdragen. Doorgaans komen handelsonderhandelingen helemaal niet in de schijnwerper terecht en zoals Ferdi De Ville en Gabriel Siles-Brugge (2016, p. ix) stellen, *'trade policy is often seen as an extremely technical, acronym-laden, even soporific area of politics, best left to bureaucrats'*.

Inderdaad, we kunnen argumenteren dat TTIP een uitzondering is op de regel wat haar des te interessanter maakt. Dit handelsakkoord heeft, zoals hierboven werd uiteengezet, een uniek karakter doordat ze verder rijkt dan enkel het verlagen van tarieven. Ze heeft de mogelijkheid om een grote impact te hebben op het regelgevend landschap tussen de EU en de VSA, wat haar baanbrekend maakt. Maar niet alleen op handelsvlak kan dit verdrag veel betekenen, de mankementen die naar voren zijn geschoven door de critici op vlak van democratie hebben reactie losgeweekt bij de EU, zoals later in de resultaten beschreven wordt. Het transparantie-initiatief en de intensieve consultaties met stakeholders kan bijgevolg invloed hebben op de toekomstige werking van de EU, dit maakt van TTIP niet alleen een game changer op handelsvlak, maar mogelijk ook op vlak van democratische

legitimiteit. We bekijken dit handelsverdrag bijgevolg als een unieke of extreme case die intens en uitvoerig zal worden onderzocht om vervolgens in te passen in de ruimere theorie van Europese democratische legitimiteit.

3.2. Data

Zoals reeds werd aangegeven doen we beroep op semigestructureerde expertinterviews en gepubliceerde data om ons onderzoek uit te voeren, hierop gaan we nu dieper in.

Het interview

Het interview is hoogstwaarschijnlijk de meest toegepaste methode in kwalitatief onderzoek en ook wij doen beroep op deze wijze van data-collectie. Meer specifiek hebben we gekozen om semigestructureerde interviews af te nemen bij experts die dicht bij de TTIP-onderhandelingen staan. Voor deze methode is geopteerd omdat er op die manier zowel een structuur in het gesprek zit - zodat alle noodzakelijke informatie erin vervat zal zitten - als openheid voor de betrokkenen om aanvullingen te doen en mee het gesprek vorm te geven (Bryman, 2012, pp. 469–497). We merken op dat hoewel er een vaste structuur zit in de interviewleidraad, we steeds veel ruimte hebben gelaten aan de respondenten zelf en dat we in pikten op wat zij te vertellen hadden. Hierdoor kon het gebeuren dat we de reeks vragen niet steeds in dezelfde volgorde hebben afgewerkt, of dat we bij latere interviews vragen hebben gesteld over opmerkingen van andere respondenten. We hebben tevens naar gelang de respondent een andere nadruk gelegd, bij een Europees Parlementslid zijn we bijvoorbeeld dieper ingegaan op het mandaat dan bij een vertegenwoordiger van een middenveldorganisatie. De vragen die gesteld zijn wijken echter nooit fundamenteel af. Onze interviewleidraad is opgesteld in zowel het Nederlands als het Engels (zie bijlage 2 en 3), aangezien we personen hebben geïnterviewd met verschillende nationaliteiten en taalachtergrond. We gaan hieronder eerst in op de opbouw van het interview, daarna op de keuze van de respondenten en tenslotte op de analyse.

In de interviewleidraad is er een onderscheid gemaakt tussen enerzijds de hoofdvragen en anderzijds de diepergaande bijvragen. We starten het interview met de respondenten op hun gemak te zetten door het project, doel, formaliteiten, enz. te overlopen. Hierin hebben een aantal respondenten aangegeven dat ze verkozen om anoniem te blijven, we gaan als dusdanig hun wens vervullen en geen persoonlijke details van hen weergeven. In de overgangsvragen hebben we enerzijds gepeild naar de respondenten hun rol t.o.v. het TTIP en anderzijds hoe ze tegenover dit verdrag staan, namelijk positief, negatief of neutraal. De opstelling van de kernvragen is zeer bewust gebeurd a.d.h.v. de kenmerken/normen uit tabel 1. Diezelfde structuur passen we eveneens toe in de bespreking van de data. Allereerst is er gepolst naar de respondenten hun positie t.o.v. het Europees democratisch deficit, om zo te weten hoe ze over democratie denken in de EU. Vervolgens zijn er zowel algemene als diepergaande vragen gesteld over de verschillende kenmerken van input-legitimiteit en throughput legitimiteit. Telkens is eerst gevraagd hoe ze hierover dachten in de context van de EU in het algemeen en pas daarna werd de link gelegd met het TTIP. Afsluiten deden we met de hoofdvraag van dit onderzoek en dat is of de TTIP-onderhandelingen democratisch legitiem zijn. Vervolgens is nog gevraagd of ze eventueel suggesties hadden om de Europese democratische legitimiteit te verhogen indien nodig en hebben we hun belangrijkste punten samengevat.

De respondenten zijn doelbewust gekozen op basis van hun positie en rol tegenover het TTIP. Zo hebben we enerzijds gestreefd naar een evenwicht in de voorstanders en tegenstanders en anderzijds hebben we getracht om personen uit verschillende organisaties en instellingen te betrekken. Tijdens de selectie van de respondenten hebben we ons laten leiden door de beschikbare informatie op de officiële websites van de Europese instellingen, lobbygroepen en politieke partijen. In totaal zijn er zeven interviews afgenomen bij drie voorstanders, drie tegenstanders en één academici. Bij deze laatste vermelden we echter dat hij eerder in het kamp van de

tegenstanders te plaatsen is dan de voorstanders. We hebben zowel Europese parlementsleden, een woordvoerder van de Commissie, een verantwoordelijke van Business Europe, het hoofd van communicatie van het BEUC, de nationale contactpersoon van STOP TTIP en professor Dr. Ferdi De Ville kunnen interviewen. We merken echter op dat het allesbehalve een makkelijke klus was om geschikte respondenten te vinden die bereid waren om een interview af te leggen, in totaal hebben we maar liefst 16 personen gecontacteerd¹⁰. Alle interviews hebben tevens face-to-face plaatsgevonden, met uitzondering van het gesprek met dhr. Philippe De Backer die helaas enkel te bereiken was via Skype. De keuze om de respondenten zoveel mogelijk persoonlijk te ontmoeten was weloverwogen, aangezien je zo meer diepgang in het gesprek kan hebben. Bij sommige personen waren we tevens gebonden aan een strakke tijdslimiet, daardoor zijn niet steeds alle vragen gesteld geweest of even gedetailleerd beantwoord. Zo merkten we bijvoorbeeld later op dat de vragen omtrent de agendasetting vaak niet gesteld zijn geweest door tijdsdruk.

Tabel 2: overzicht respondenten en hun organisatie/instelling, functie en hun positie t.o.v. TTIP

NAAM	ORGANISATIE/INSTELLING	FUNCTIE	Positie t.o.v. TTIP
anoniem	Europese Commissie	vertegenwoordiger	positief
anoniem	Business Europe	vertegenwoordiger	positief
Philippe De Backer	Europees Parlement	(voormalig) Europees parlements lid	positief
Michel Cermak	Stop TTIP/CNCD 11.11.11	Nationale contactpersoon/onderzoeker	negatief
Johannes Kleis	BEUC	Hoofd communicatie	licht negatief
Bart Staes	Europees Parlement	Europees parlements lid	negatief
Dr. Ferdi De Ville	Ugent	professor	academicus (kritisch)

Het analyseren van de interviews zal tenslotte gebeuren via de *'framework'* benadering, wat een algemene strategie is van de *'thematic analysis'* van kwalitatieve data. Dit is een matrix-gebaseerde methode voor het ordenen en synthetiseren van gegevens. Het idee is om een index samen te stellen van de centrale thema's en sub-thema's die vervolgens worden samengesteld in een matrix. Deze thema's komen overeen met de terugkerende motieven van de geïnterviewden. We hebben bijgevolg al onze interviews opgenomen en vervolgens getranscribeerd. Deze transcripties hebben we meerdere malen gelezen om zo de verschillende motieven van de respondenten af te leiden en daarna in te passen in een matrix. Deze wijze van werken zorgt voor de nodige structuur en continue verfijning van onze informatie. Deze methode geeft de mogelijkheid om de data in de diepte te onderzoeken en op een structurele, transparante en efficiënte manier te werk te gaan (Bryman, 2012, pp. 578–581; Ritchie, Spencer, & O'Connor, 2003).

¹⁰ De overige personen die gecontacteerd werden maar waar we geen (positief) antwoord van hebben ontvangen waren: Karel De Gucht, Ivo Belet, Güler Turan, Copa Cogena, Food Drink Europe, Corporate Observatory (3 personen) en Green Peace.

Documentanalyse

Naast interviews doen we eveneens een beroep op beschikbare relevante documenten zoals verdragsteksten, wetgeving, officiële informatiebrochures, enz. om ons argument kracht bij te zetten. We raadplegen niet enkel de officiële publicaties van de Europese instellingen, maar kijken ook naar onderzoek die bijvoorbeeld door Corporate Europe Observatory is uitgevoerd en wetenschappelijk gepubliceerde artikels of boeken in verband met het TTIP en democratie. Hierbij houden we steeds rekening met het standpunt en objectiviteit van de auteur in kwestie, aangezien dit debat zeer gepolitiseerd is zullen er namelijk zeer uitgesproken meningen te vinden zijn die steeds met een korreltje zout moeten worden geïnterpreteerd. Dat de officiële teksten van TTIP die momenteel op tafel liggen niet worden gepubliceerd totdat er een finaal akkoord is bereikt hoeft dit onderzoek absoluut niet te belemmeren, aangezien de inhoud van het verdrag minder van belang is. We merken op dat de voornaamste bron van data bestaat uit onze interviews, die we in een kritisch daglicht hebben gezet via voorgenoemde documenten.

4. De democratische legitimiteit van het TTIP-onderhandelingsproces

Vooraleer in te zoomen op de afzonderlijke deelaspecten van de democratische legitimiteit van de TTIP-onderhandelingen, wijzen we allereerst op een aantal algemene bevindingen die doorheen de analyse van de interviews naar boven zijn gekomen.

Ten eerste waren er grote verschillen in de meningen van onze respondenten ten opzichte van het Europees democratisch deficit, zoals enigszins te verwachten was. Net zoals er in het academisch debat geen eenduidig antwoord te vinden is op deze problematiek, gaven ook onze respondenten verscheidene redenen aan waarom er wel of geen sprake is van een tekort aan democratie in de EU. Hun al dan niet kritische blik op de EU als politieke instelling werd tevens bevestigd in de loop van hun discours. Zo gaf de vertegenwoordiger van Business Europe resoluut aan dat er geen sprake was van een deficit omdat de EU functioneert volgens de regels van het Verdrag van Lissabon en dit verdrag is tenslotte democratisch tot stand gekomen. In heel het gesprek werd dan ook duidelijk dat er geen vuiltje aan de lucht is zolang de instellingen de regels en procedures volgen, bijgevolg werden de TTIP-onderhandelingen als volledig democratisch legitiem bestempeld. Er werd met andere woorden indirect gewezen op Weber's rationaal-legale vorm van legitimiteit. Het klopt natuurlijk dat de politiek verantwoordelijke instellingen en onderhandelaars de regels van het spel volgen, zo hebben we de vertegenwoordiger van de Commissie meermaals het volgende horen zeggen:

'This (TTIP) was not made up in the Berlaymont, this was the result of a mandate approved unanimously by the governments, the democratically elected governments of 28 countries of the European Union'.

Inderdaad, het zijn de lidstaten die het mandaat hebben gegeven, maar dit wil uiteraard niet zeggen dat we geen vraagtekens mogen plaatsen bij de Europese democratie. Zowel Bart Staes als Philippe De Backer, nochtans twee tegenpolen, geven immers aan dat het voor buitenstaanders zeer moeilijk is te doorgronden wie de beslissingen neemt, waar dit gebeurt en op welke manier men verantwoording moet afleggen. Bart Staes stelt zelfs zeer expliciet dat het deficit zich voornamelijk situeert in de besluitvorming binnen de Raad, aangezien hier alles geheim gebeurt. Dit geeft tevens de kans aan staatshoofden, regeringsleiders en vakministers om aan 'dubbel-speak' te doen. Ze kunnen namelijk een positie innemen in de Raad en deze vervolgens wijzigingen tegenover de publieke opinie. Philippe De Backer wijst er dan ook terecht op dat de lidstaten zelf verantwoordelijk zijn voor het gebrek aan democratie op het Europese niveau. De lidstaten zelf dragen dan ook bij aan de perceptie van het democratisch deficit in de EU doordat men bij onpopulaire beslissingen heel gauw met de beschuldigende vinger wijst naar deze politieke instelling, vaak onterecht:

'Some political parties have used the EU as a scapegoat for everything and to justify a lot of things and they are against the EU and when something goes wrong they blame the EU, right or wrong, mostly wrong, because its so much easier' (vertegenwoordiger Business Europe).

Er werd tevens door een aantal respondenten de vergelijking gemaakt tussen de democratie op het EU-niveau en het nationale niveau. Zo stelde bijvoorbeeld professor Ferdi De Ville het volgende:

'Ik denk dat de EU instellingen heeft die op zich wel lijken op de instellingen in natiestaten, waarvan we ons vaak minder de vraag stellen of dat die wel zo democratisch zijn, dat op sommige vlakken de EU misschien zelfs democratischer functioneert dan de natiestaten'.

Over het algemeen worden er door onze respondenten geen echte grote structurele problemen gezien in de EU, behalve dan de geheime besluitvorming in de Raad van Minister. Zoals Michel Cermak correct opmerkt, *'there is also a democratic deficit in Belgium'*. Maar dit wil uiteraard niet zeggen dat het niet beter kan en beter moet, ook op het vlak van handelsbeleid.

Het is niemand ontgaan dat handel, door de TTIP-onderhandelingen, plots een hot-topic is geworden. Handel was voordien een onderwerp dat louter besproken werd door experts, het gaat dan ook om een zeer technische discussie dat een normaal persoon niet kan volgen en waar doorgaans geen grote interesse voor bestaat. Sophie Meunier maakte een dikke tien jaar geleden ongeveer dezelfde opmerking:

'For almost four decades, trade policy was the matter of complex, technical deals between obscure negotiators, and as such raised little media and public interest' (Meunier, 2003, p. 69).

Inderdaad, volgens onze respondent van de Commissie is er nog nooit zoveel aandacht geweest voor een Europees handelsverdrag dan nu met het TTIP. Zo hebben al heel wat mensen geprotesteerd in de straten van verschillende Europese hoofdsteden (bijv. EurActiv, 2015), verklaarden reeds veel gemeenten zich TTIP-vrij (No TTIP, n.d.), worden er overal debatten en evenementen georganiseerd en verdiepen ook meer en meer academici zich hierin. Het publieke debat leeft. Desalniettemin is deze ophef omtrent handelsbeleid geen primeur, denk maar aan de 'battle of Seattle' in 1999 tijdens een WTO-ministertop (Casey-Sawicki, 2013).

In de loop van de onderhandelingen groeide er duidelijk een sterke anti-TTIP-campagne en haar succes is ook te merken in de Europese publieke opinie, zo is het percentage tegenstanders gestegen van 25% in november 2014 naar 30% in november 2015 volgens de Eurobarometer peilingen (zie grafiek 1). Nog opvallender zijn de grote verschillen tussen de EU-lidstaten (zie kaart 1). Ook onze respondenten hebben dit opgemerkt:

'We have huge demonstrations with hundreds or thousands of people against TTIP in Germany and we have barely seen any articles published in a newspaper in Malta about TTIP' (vertegenwoordiger Commissie).

De oorzaak van deze verschillen kan heel divers zijn. Volgens Ferdi De Ville is een mogelijke verklaring de binnenlandse politieke situatie en de positie van het middenveld. Waar je in Duitsland en Oostenrijk reeds een sterk middenveld had met vele lokale bewegingen, is dit minder het geval in Centraal en Oost-Europa en in zekere zin ook in Zuid-Europa. In deze eerstgenoemde landen voerden reeds vele bewegingen sinds de jaren '80 actie tegen bijvoorbeeld kernenergie en aangezien TTIP samenviel met de Duitse beslissing om uit kernenergie te stappen en de Vattenfall case¹¹ zijn deze organisaties ook direct op TTIP gesprongen. Philippe de Backer en de vertegenwoordiger van de Commissie stellen dan weer dat het meer te maken heeft met anti-Amerikaanse gevoelens door bijvoorbeeld het NSA-afluisterschandaal. Ferdi De Ville veronderstelt ook dat men in Zuid-Europa simpelweg met andere zaken bezig is zoals de Euro-crisis en dat de grote aandacht voor TTIP soms heel toevallig is zoals in Nederland. Hier werd TTIP namelijk grotendeels een hot-topic door het satirische televisieprogramma 'zondag met Lubach' (vpro, 2015). Een algemene verklaring voor dit fenomeen is niet direct te vinden, een comparatief onderzoek hierover zou dan ook zeer interessant zijn.

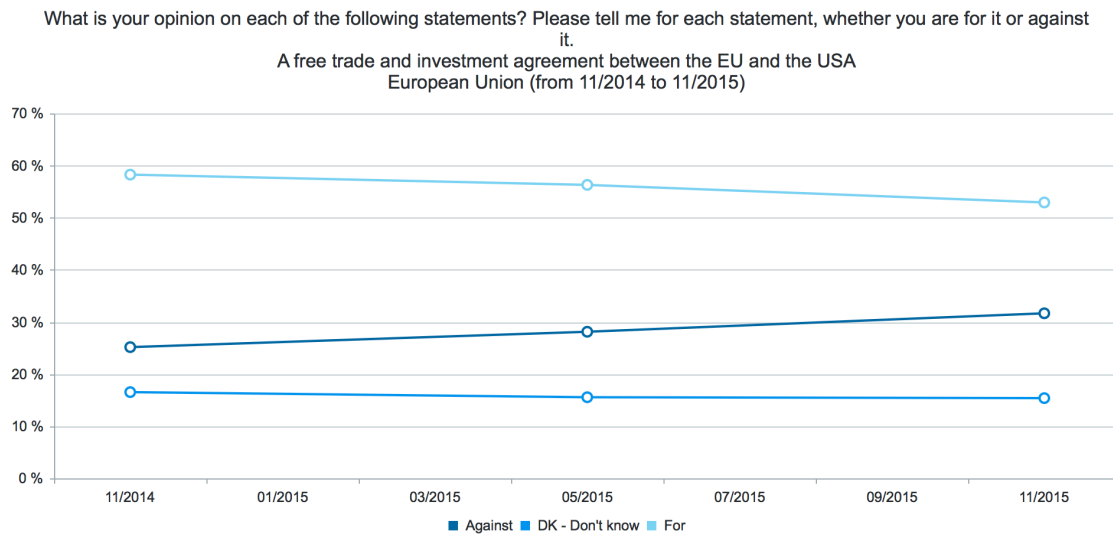
Vervolgens is in ons onderzoek algemeen gebleken dat de problemen omtrent de democratische legitimiteit in de TTIP-onderhandelingen zich voornamelijk bevonden in de voorbereidingsfase en in de eerste maanden van de onderhandelingen. Doordat het protest tegen het TTIP en daarbij aansluitend de kritiek op de wijze van onderhandelen zo exponentieel gegroeid is, hebben ook de onderhandelaars zelf de problemen aangaande transparantie en inclusiviteit opgemerkt. Het TTIP wordt dan ook gezien als een game changer op het vlak van handelsonderhandelingen. Het is duidelijk dat de EU verrast was van de mate van publieke interesse en dat men hierop niet was voorbereid, zegt de vertegenwoordiger van de Commissie. *'The commission is doing much more*

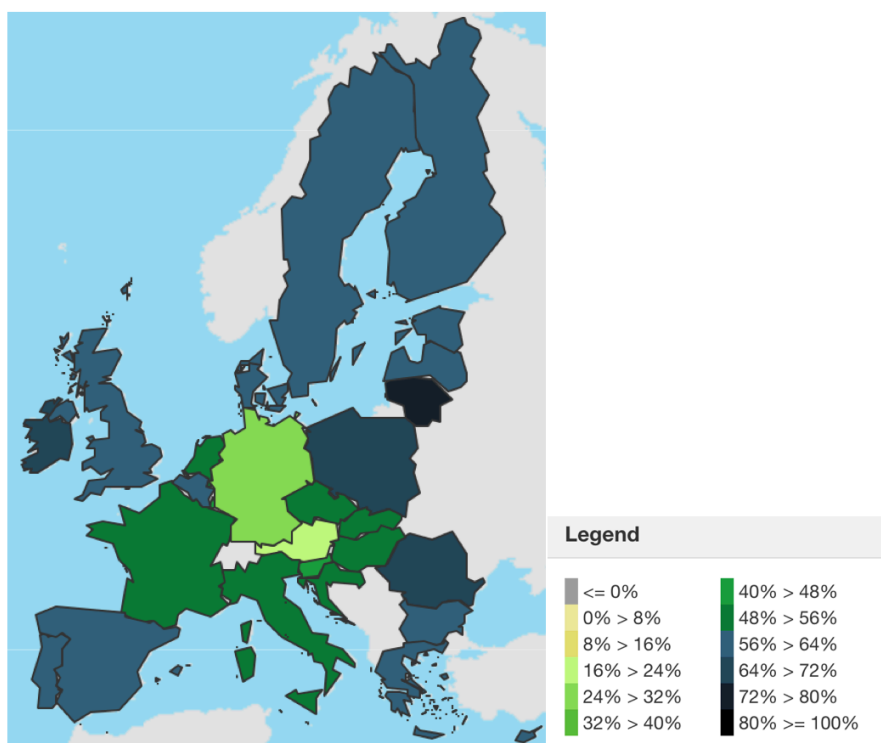
¹¹ De Vattenfall case is de klacht van een Zweeds bedrijf tegen de beslissing van de Duitse regering om de energiewende door te voeren, waar zij via een soort ISDS-mechanisme een miljarden claim tegen de Duitse overheid maken omdat zij uit kernenergie wil stappen een paar jaar nadat zij zelf geïnvesteerd had in kerncentrales (interview Ferdi De Ville; Vattenfall, 2014)

than its initial job description on this process' vervolgt hij en het klopt inderdaad dat dit bijvoorbeeld de meest transparante onderhandelingen ooit zijn. Dit vertelt ons echter veel over de praktijken die werden toegepast in andere handelsonderhandelingen. Ferdi De Ville besluit alleszins dat deze verhoging van legitimiteit een goede zaak is voor het Europese handelsbeleid. De toekomst zal echter moeten uitwijzen of de genomen maatregelen die hieronder uitvoerig zullen worden besproken ook in de toekomst zullen worden toegepast, de nieuwe 'Trade for all'-strategie (Europese Commissie, 2015d) wijst ongetwijfeld in die richting.

Grafiek 1: Voor- en tegenstanders vrijhandelsakkoord tussen de VSA en de EU tussen november 2014 en november 2015 (Europese Commissie, n.d.-b)

Kaart 1: Voorstanders vrijhandelsakkoord tussen de VSA en de EU tussen november 2014 en november 2015 (Europese Commissie, n.d.-b)

4.1. Inputlegitimiteit

Hieronder gaan we dieper in op de input tijdens de TTIP-onderhandelingen, met name op de kans om te participeren, de kwaliteit van de vertegenwoordiging van de verscheidene belangen en de bijdrage van de samenleving in de agendasetting.

4.1.1. Kans op participatie

Democratie is meer dan louter politieke vertegenwoordiging en ook onze respondenten zijn het hiermee eens:

'It is very very outdated to consider democracy as just putting a paper in the ballot box every five years and that paper is supposed to summarize all what you think about trade policy, security, education, etc. Citizen engagement can be much better than that' (Michel Cermak)

Men moet aldus kunnen participeren in het politieke proces en hiervoor moet men voldoende kansen krijgen. Zoals reeds werd vermeld wordt participatie niet enkel begrepen in individuele termen, maar ook in hoeverre het middenveld de kans heeft gekregen om haar bezorgdheden en eisen uit te drukken. Deze kansen om te participeren in de TTIP-onderhandelingen waren duidelijk aanwezig, zo werden er in de voorbereidingsfase wel 3 publieke consultaties¹² gehouden in één jaar tijd over de handelsrelaties met de VSA en waren er in het teken van de 'civil society dialogue' regelmatige meetings in Brussel met geïnteresseerde organisaties:

'Civil society had already been consulted before the negotiations started [...] and this interaction with stakeholders has been increased during the negotiating process' (vertegenwoordiger Business Europe).

Inderdaad, ook tijdens de onderhandelingen werd er bijvoorbeeld een publieke consultatie gehouden over ISDS waar maar liefst 149.399 personen en organisaties op hebben gereageerd en werd er tevens de TTIP advisory group opgericht. Dat er kansen waren om te participeren in het proces kan dus moeilijk iemand ontkennen. Maar dit wil absoluut niet zeggen dat deze participatie evenredig verdeeld was over het spectrum aan belangen in de Europese samenleving. Uit onderzoek van Corporate Europe Observatory (2015) bleek immers dat in de voorbereidingsfase en de eerste maanden van de onderhandelingen (van januari 2012 tot februari 2014) maar liefst 88% van de meetings tussen DG trade en het middenveld met Business lobby's was en slechts 9% met andere middenveldorganisaties. De andere meetings waren met publieke instituties en academici. Hoewel er niet per se een eenzijdige correlatie is tussen het aantal ontmoetingen met lobby's en de mate van invloed, is dit wel een indicator.

Er was overduidelijk geen goede balans in de participatie van de middenveldorganisaties in de voorbereidingsfase en het begin van de onderhandelingen, nochtans heeft de vertegenwoordiger van de Commissie meermaals laten blijken dat ze niet discrimineren en dat ze een 'open-door-policy' hebben. Business Europe zegt zelf dat het grote aantal meetings met de Commissie louter te wijten is aan de verscheidenheid aan issues die zij op de voet volgen en dat andere organisaties simpelweg minder meetings aanvragen. Het klopt dat andere middenveldorganisaties minder meetings hebben aangevraagd, maar dit is eerder te wijten aan onwetendheid volgens Johannes Kleis van het BEUC:

'Wij waren niet echt geïnvolveerd in dat hele proces en niemand was echt op de hoogte daarvan [...]. Vrijhandel was niet echt hoog op de agenda van het middenveld, van civil society of van de burger [...], het is zo dat op papier het proces natuurlijk zeer open was; high level working group, consultaties en dergelijke, maar input heeft alleen maar het bedrijfsleven gegeven en dat is natuurlijk wel de fout van

---

¹² In totaal werden er 4 publieke consultaties afgenomen m.b.t. het TTIP: in april 2012 over groei en jobs, september 2012 over de toekomstige economische relaties tussen de VSA en de EU, oktober 2012 over de regelgevende issues en in januari 2015 over het ISDS-systeem (Europese Commissie, 2016b).

de Europese Commissie geweest, van DG trade, die het eigenlijk een beetje gespeeld hebben zoals elk ander handelsakkoord'.

Er werd te weinig proactief om input gevraagd en dat nemen ngo's de Commissie kwalijk, stelt ook Ferdi De Ville. Zoals we hierboven al zeiden is handelsbeleid zeer technisch waardoor niet iedereen deze materies begrijpt, laat staan op de hoogte is van wat er op de handelsagenda staat. Zelfs personen die wel dagelijks met handel bezig zijn zoals Michel Cermak in een organisatie CNCD 11.11.11, weliswaar in een andere context, beslisten pas laat om zich te verdiepen in deze materie. Klaarblijkelijk was men toen niet op de hoogte van de potentiële impact van dit handelsverdrag. Voorts stelt Johannes Kleis dat je een heel gesloten clubje hebt van handelsexperts met elk een eigen handelstaal:

'Ze spreken ook allemaal in een handelstaal, ze hebben het over dingen waar niemand echt gewoon veel van af weet en dat is misschien ook bewust gedaan, want hoe ingewikkelder het klinkt hoe moeilijker het is om te participeren'.

Handelsonderhandelingen zijn volgens ons niet met opzet technisch en moeilijk verstaanbaar, als we dit zouden aannemen dan komen we noodgedwongen in een doodlopend straatje terecht waarin de EU en het bedrijfsleven samenspannen om hun belangen te verdedigen. Hierin kan een wetenschappelijk debat onmogelijk plaatsvinden. We zijn het echter helemaal eens dat dit een drempel vormt om te participeren in een debat omtrent handelsbeleid. Zo was bijvoorbeeld ook de consultatie omtrent ISDS heel technisch opgesteld wat opnieuw voor onvrede heeft gezorgd bij de ngo's, stelt Ferdi De Ville.

4.1.2. Kwaliteit van de vertegenwoordiging

Op formeel vlak kan er niet meteen een grote opmerking worden gemaakt over de kwaliteit van de vertegenwoordiging. Men heeft op een correcte manier alle stappen in het maken van handelsbeleid doorlopen, hierin is zowel de Raad als het Parlement betrokken geweest en hebben zij allebei input gehad. Zo heeft het Parlement op 23 mei 2013 een resolutie aangenomen en heeft daarna de Raad het onderhandelingsmandaat goedgekeurd waarbinnen de Commissie de onderhandelingen moet voeren. Er wordt eveneens opgemerkt door Ferdi De Ville dat het Parlement haar eigen rol enorm heeft uitgebreid. Het is namelijk zo dat volgens het verdrag van Lissabon enkel de Raad een mandaat geeft aan de Commissie en dat het Parlement louter op regelmatige basis geïnformeerd moet worden en haar goedkeuring moet geven op het einde van de rit. Toch heeft het Parlement via haar eigen resoluties ook een soort mandaat gegeven met hierin haar opmerkingen, hiervoor kan enkel worden geapplaudisseerd in het licht van een goede representatieve democratie.

Op vlak van descriptieve vertegenwoordiging, en we bedoelen hiermee de verschillende groepen in de samenleving die betrokken werden in de onderhandelingen, is hierboven al aangetoond dat niet iedereen in dezelfde mate input heeft kunnen geven. Dit tast onvermijdelijk de kwaliteit aan van de vertegenwoordiging van deze groepen aangezien zij hun bezorgdheden en eisen niet hebben kunnen uiten. Hierdoor merken we ook een probleem op bij de substantieve vertegenwoordiging in de TTIP-onderhandelingen:

'Onze eisen werden pas geformuleerd na het begin van de onderhandelingen en zijn dus in het mandaat van de Europese Raad niet vertegenwoordigd geweest' (Johannes Kleis).

Doordat de meeste middenveldorganisaties hun eisen pas na de start van de onderhandelingen hebben kunnen vormen werden deze hierin initieel niet betrokken. Dit heeft hen echter niet weerhouden om alsnog te proberen hun stempel te drukken op het TTIP via protest en druk. Ferdi De Ville zegt hierover het volgende:

'In TTIP is nu de representatie van belangen al veel gebalanceerder dan in het verleden het geval was bij handelsakkoorden en dat is voor een groot stuk toch wel de verdienste van ngo's, die doordat ze zoveel

lawaaï hebben gemaakt de politieke vertegenwoordigers hebben gedwongen om naar een breder palet van stemmen te luisteren'.

In dit opzicht heeft het TTIP-debat een positieve impact gehad op de descriptieve vertegenwoordiging van verscheidene diffuse belangen in handelsonderhandelingen en luistert men nu ook meer naar hun bezorgdheden, maar dit wordt niet per se vertaald in een effectieve impact op de onderhandelingen zelf:

'Ik denk dat de wrevel bij ngo's er een beetje bij ligt dat zij het gevoel hebben dat de strategie en de inhoud van wat de Commissie in TTIP nastreeft op dat moment al vastlag. Die strategie en die inhoud, dat die eigenlijk al beslist was voor 2014' (Ferdinand De Ville).

Dit werd ook beaamd door Johannes Kleis, hij stelt dat er geen gehoor is gegeven aan de eisen die zij als BEUC na de start van de onderhandelingen op tafel hebben gelegd in de TTIP advisory group, op enkele specifieke punten na:

'Wij hebben als leden van de advisory group op enkele documenten wel een invloed kunnen uitoefenen, maar dat is dan heel, ja, dat zijn heel gedetailleerde punten geweest die we hebben aangekaart, ook belangrijk maar zeg maar de bredere eis van dat handelsverdrag moet een handelsverdrag zijn dat misschien anders wordt aangepakt vanuit het perspectief 'hoe kunnen we voor meer consumentenbescherming, meer milieubescherming, betere samenwerking ten voordele van het publieke belang zorgen?', dat is er niet gekomen'.

De Commissie heeft een inhaalbeweging gedaan om middenveldorganisaties meer te betrekken in het proces, maar dit heeft zich niet per se vertaald in ook een betere vertegenwoordiging van hun eisen in het handelsakkoord dat op tafel ligt. Desalniettemin mogen we niet over het hoofd zien dat de Commissie wel degelijk het betwiste ISDS-systeem heeft aangepast na de vele kritiek die hierop is gekomen. Men heeft de onderhandelingen over dit topic een tijdlang geschorst om een publieke consultatie te doen bij haar Europese burgers om vervolgens haar positie deels te wijzigen waardoor nu het ICS-systeem op tafel ligt. Men heeft tevens haar positie omtrent regelgevende samenwerking aangepast. We kunnen er echter inkomen dat verscheidene ngo's nog steeds niet tevreden zijn. Zij stellen namelijk dat er louter gekeken is naar hun campagneslogans, maar dat er niet naar hun dieperliggende eisen wordt geluisterd. Zo heeft men bijvoorbeeld het private tribunaal publiek gemaakt, maar dat was niet het grote onderliggende probleem volgens Michel Cermak. In het deelaspect inclusie en openheid gaan we dieper in op de manier dat er naar de verschillende eisen worden geluisterd.

In verband met de kwaliteit van de vertegenwoordiging willen we er tenslotte nog op wijzen dat de grote betrokkenheid van het Europees Parlement op een goede manier de vertegenwoordiging van de verschillende groepen in de samenleving beïnvloedt. Zij kijkt namelijk op een meer holistische wijze naar handelsakkoorden dan de Raad, waarin het vooral de ministers van buitenlandse zaken en handel zijn die het debat voeren en waardoor men een eerder eenzijdige focus heeft voor de commerciële belangen. Aangezien er in het Parlement mensen zetelen met veel verschillende achtergronden, bekijken zij handel op een bredere manier dan dat het geval is in Raad. De controlerende functie van het Parlement, die we hieronder bespreken, beperkt zich namelijk niet tot enkel het INTA-comité. Ook andere vak-commissies zoals bijvoorbeeld deze van milieubeheer, volksgezondheid en voedselveiligheid buigen zich over dit handelsverdrag en uiten hun bezorgdheden en eisen.

4.1.3. Openheid agendasetting

Een goede inputlegitimiteit vereist tevens openheid van de agendasetting tegenover de eisen en bezorgdheden van de burgers. Hierin kijken we vanuit het stromenmodel van Kingdon (1984) naar de agendasetting van de TTIP-onderhandelingen.

We kunnen allereerst een probleemstroom onderscheiden. Op het moment dat het TTIP het licht zag werd onze samenleving namelijk geconfronteerd met bepaalde problemen: de economische crisis van 2008, de impasse in het WTO en de angst voor de opkomende BRIC's landen (cf. Supra). Deze randfactoren verklaren deels waarom een ambitieus vrijhandelsverdrag vandaag wel op de agenda staat en waarom men bijvoorbeeld in de jaren 1990 hier minder voor te vinden was. Er werden serieuze problemen opgemerkt zoals hoge werkloosheidcijfers en zwakke/geen economische groei en men besloot hierop te reageren met onder andere handelsbeleid. Dit kan worden gezien als de beleidsstroom:

'Trade is one of the tools for growth, it is one of the tools to keep the industrial basis in Europe competitive, productive, employ people, this is what allows us as well to keep our standards of living, supporting our welfare systems' (vertegenwoordiger Business Europe).

Er moet tevens sprake zijn van een politieke stroom om een issue op de agenda te kunnen plaatsen en deze was zeker en vast aanwezig in ons geval. Zo sprak men volgens Bart Staes als sinds 2007 van dergelijk akkoord met de VSA:

'TTIP komt niet uit het niets en gedachten om vanaf 2013 die onderhandelingen op te starten dat was al minstens bezig in de trans-Atlantische dialoog vanaf 2007'.

Wie dit thema precies agendeerde en de eerste trigger heeft gegeven kunnen we niet met zekerheid zeggen, wel is min of meer duidelijk dat dit thema voor het eerst opnieuw op de radar is verschenen onder het voorzitterschap van Angela Merkel in de Raad. Er was dus zeker en sprake van een 'policy window' en de politieke elite was dan ook open voor deze agenda:

'TTIP is duidelijk een kindje van een tijdsgeest waarin groei, handel, investeringen, vrijhandel vooral, het wegnemen van barrières, het gelijkschakelen van wetgeving, zowat de mantra is en de mantra's zijn van een groot deel van de politieke klasse ter rechter en ter linker zijde' (Bart Staes).

Er moet echter ook een koppeling gebeuren van al deze stromen en hierin heeft het bedrijfsleven met veel plezier geholpen. Zij is dan ook in een zeer vroeg stadium op de kar gesprongen, dat wijst uit cijfers van Corporate Europe Observatory (2014). Tussen januari 2012 en april 2013 was 92% van de ontmoetingen tussen de Commissie – via consultaties, stakeholder debatten en meetings – met business lobby's en slechts 4% met andere middenveldorganisaties. We spreken hier dus voor alle duidelijkheid over het prille begin waarin de lijnen nog moesten worden uitgetekend. De agendasetting werd dan ook voornamelijk gestuurd door het bedrijfsleven, met name lobbygroepen zoals Business Europe:

'This whole trade agenda is driven, pushed by business Europe' (Michel Cermak).

Business Europe geeft ook zelf aan dat ze de macht heeft om een issue te melden en dat de mogelijkheid dan ook bestaat dat de Commissie hierop inspeelt:

'If there is something that we see that is happening on the ground and it is creating problems etc. [...] If there is a matter of priority we would of course try to inform the commission to form there policy'.

Men vervolgt wel met tevens op het volgende te wijzen:

'All of these interest groups have the possibility to be an agendasetter, of course each of us has the interest in being very effective in that, so to be presenting the views as soon as possible because it takes some time before they are taken into account'.

Inderdaad, ook het BEUC geeft aan dat zij de mogelijkheid hebben om een topic op de agenda te zetten als de politieke context dit toelaat, maar toch zien we zo'n onevenredig grote input van het bedrijfsleven in deze fase bij het TTIP. Ferdi De Ville geeft hiervoor volgende verklaring:

'Ik denk dat het vooral te maken heeft met een verschil in invloed door waar de Commissie naar op zoek is en waar de Commissie van afhankelijk is. De Commissie is eigenlijk zelf [...] een relatief kleine organisatie die afhankelijk is van input van stakeholders en ook door de manier waarop de Commissie haar taak en mandaat in handelsbeleid ziet, is zij vooral geïnteresseerd in technische informatie over ja die handelsbelemmeringen die bedrijven confronteren op derde markten die ze dan heel concreet kan gaan omzetten in beleid in handelsonderhandelingen en eigenlijk voelt ze zich minder afhankelijk van ngo's die bepaalde normatieve standpunten innemen'.

Deze stelling kunnen we min of meer staven aan een uitspraak van de vertegenwoordiger van de Commissie:

'It's normal that if TTIP will effect let's say the car industry, it's normal that we have a big interest from car producers, car manufactures on very specific and detailed things that are being regulated. So we have also to listen to them because we don't want to negotiate in the air, we want to understand what their problems are, how this can be good for them and then on that basis we will negotiate'.

We kunnen hier dan ook de link leggen met de iron triangle die overduidelijk aanwezig is in de Europese politiek en waar Ferdi De Ville hierboven naar verwijst. De Commissie heeft inderdaad deze kennis en expertise nodig in haar beleidsvoorbereiding en doet hiervoor consultaties bij verscheidene stakeholders, maar deze consultaties zijn allesbehalve onpartijdig. Uit onderzoek van Andreas Dür (2008a, p. 41), die we hierboven ook al hebben aangehaald, blijkt ook dat in handelsbeleid *'the policy-making process actually seems to favour concentrated over diffuse interests. The latter, although increasingly vocal on European trade policy through a variety of non-governmental organisations, generally tend to have little impact on policy formulation'*. Onze bevindingen in het TTIP lijken deze stelling te bevestigen.

We kunnen voor de agendasetting dus besluiten dat de politiek zeer open was voor een oplossing die een halt zou toeroepen aan de aanhoudende economische crisis, de opkomende BRIC's landen en de impasse in het WTO. Deze oplossing bestond uit een ambitieus handelsverdrag waar vooral het bedrijfsleven input heeft gegeven, zonder een grote betrokkenheid van andere belanghebbenden. Men heeft op een manier dus wel een eis uit de samenleving trachten te vervullen, namelijk een halt toeroepen aan de aanhoudende economische crisis en een oplossing bieden voor de hoge werkloosheidscijfers. De manier waarop was echter vooral in overeenstemming met de eisen van het bedrijfsleven.

We willen er tevens nog op wijzen dat tijdens het onderhandelingsproces door protesteerdere ook een vorm van agendasetting-mechanisme is gebruikt om hun eisen zichtbaar te maken. Men heeft namelijk gebruik gemaakt van het Europees burgerinitiatief. De registratie van 'Stop TTIP' werd echter afgewezen door de Commissie (cf. Supra). Men heeft desondanks toch handtekeningen verzameld in het teken van hun zelf-georganiseerd burgerinitiatief. Deze verworpen registratie speelt tevens niet altijd in het nadeel van de organisatoren van het burgerinitiatief, aangezien het een soort gratis reclame met zich meebrengt. Ieder burgerinitiatief, zowel geweigerde als goedgekeurde, wordt immers gepubliceerd op de Commissie haar website (Europese Commissie, 2014b) en doordat ze geweigerd is kan dit eveneens veel publiciteit opleveren omdat de organisatoren de

Commissie haar beslissing kunnen aanvechten bij de Europese Ombudsman en het Europees Hof van Justitie (Bouza Garcia & Greenwood, 2014). Van deze publiciteit heeft Stop TTIP ook gebruik gemaakt, zo heeft ze in november 2014 een rechtszaak aangespannen bij het Hof (Stop TTIP, n.d.).

4.2. Throughput legitimiteit

In de throughput legitimiteit van de TTIP-onderhandelingen spitsen we onze aandacht op de doeltreffendheid van de procedures, de mate van verantwoording en checks and balances, de mate van transparantie en de inclusiviteit en openheid van de onderhandelingen.

4.2.1. Doeltreffendheid

Onze respondenten zagen geen grote problemen in de doeltreffendheid van de besluitvormingsprocedures van handelsverdragen en vonden deze over het algemeen efficiënt en effectief. Er is echter steeds ruimte voor verbetering, maar specifieke suggesties werden er niet gedaan. Dat de onderhandelingen wat langer aanslepen dan men initieel had ingecalculeerd vond iedereen ook vrij normaal:

'The negotiations started in 2013 and we are only in the third year of the process, in terms of a free trade agreement negotiation live span, I think we are into a normal process, yes it's difficult, yes it's lengthy, but it's necessary and it's part of the normal pace or rhythm of the negotiations, the Canadian agreement took 5 years to negotiate' (vertegenwoordiger Commissie)

Enkel de vertegenwoordiger van Business Europe stelde dat zij vanuit hun bedrijfsperspectief wel wensten dat handelsbeleid op een nog snellere en efficiëntere manier werd gemaakt. Zij hebben namelijk zo snel mogelijk antwoorden nodig voor hun mensen op de grond: investeerders, producenten, handelaars, etc. Dit is essentieel voor hen om de juiste keuzes te maken. Het is momenteel een zeer lang proces en de ondernemers moeten op een snellere manier antwoorden krijgen. Dit is waarom ze zoveel mogelijk druk blijven zetten om de zaken vooruit te laten gaan. Met deze snelheid is echter niet iedereen tevreden:

'Nobody can follow what's happening including some people at the commission, including most people at the European Parliament' (Michel Cermak)

Een verhoging van de snelheid, efficiëntie en effectiviteit van de onderhandelingen kan natuurlijk ten koste gaan van de legitimiteit. Zo stelt ook Ferdi De Ville dat we van een trade off kunnen spreken tussen legitimiteit en efficiëntie en effectiviteit:

'Ik denk dat velen zouden argumenteren dat we dat nu zien in TTIP, doordat er zoveel debat is en zoveel transparantie duurt het allemaal langer want de Commissie is meer bezig met intern binnen de EU te onderhandelen en wat ze doet te legitimeren dan met onderhandelen op zich. Nu ja ik vind dat op zich geen slechte zaak, net omdat ik denk dat vroeger de weegschaal veel te ver doorsloeg in de richting van effectiviteit en veel te weinig belang werd gehecht aan legitimiteit.'

Ook Bart Staes en de vertegenwoordiger van de Commissie geven expliciet aan dat de inhoud boven snelheid, efficiëntie en effectiviteit gaat. Ferdi De Ville stelt tevens dat de procedures in flux zijn. Het verdrag van Lissabon had bijvoorbeeld tot doel om het handelsbeleid effectiever en efficiënter te maken doordat lidstaten in theorie geen handelsakkoorden meer moeten ratificeren en het enkel het Europees Parlement is die haar goedkeuring moet geven. In TTIP is het echter al ongeveer beloofd dat het zal geratificeerd worden als een gemengd akkoord met alle negatieve gevolgen van dien op vlak van efficiëntie en eventueel effectiviteit als een lidstaat besluit dit verdrag niet te ratificeren. Een procedure kan dus doorheen de tijd veranderen of op andere manieren worden geïnterpreteerd of toegepast. Hetzelfde zien we ook bij de grotere rol die het Europees Parlement zichzelf heeft toegeëigend (cf. Supra). Aangezien ook zij haar eigen resoluties aanneemt en op zeer regelmatige basis

verantwoording eist van de Commissie in zowel het INTA-comité als in andere comités is opnieuw een goede zaak voor de legitimiteit, maar dit gaat op een manier wel ten koste van snelheid en efficiëntie.

4.2.2. Verantwoording

Een goede throughput legitimiteit vereist van de onderhandelaars dat ze genoeg verantwoording afleggen voor de beslissingen die ze nemen. Uit onze interviews is gebleken dat ze dat wel degelijk doen. De Commissie wordt allereerst nauw in de gaten gehouden door de twee wetgevende organen, de Raad en het Parlement, die ze op regelmatige basis informeert over alles wat er gaande is in de onderhandelingen. Ieder voorstel dat de Commissie op tafel legt is dan ook goedgekeurd door de Raad en het Parlement. Deze controle gebeurt voornamelijk in de specifieke comités, namelijk het comité handelspolitiek in de Raad en het INTA-comité in het Parlement. Tevens wijst Bart Staes erop dat ook in de andere vak-commissies van het Parlement er een dialoog plaats vindt met de Commissie, hier focust men dan op hun specifieke domein zoals bijvoorbeeld milieubeheer, volksgezondheid en voedselveiligheid. Het Parlement heeft volgens hem ook een heel arsenaal aan middelen om de Commissie te dwingen een aantal zaken te doen die ze misschien niet graag doet, zoals de discussie omtrent het jaarlijks werkprogramma, de techniek van de Parlementaire vragen, plenaire debatten, etc. Er is dus zeker en vast sprake van een goede democratische controle vanuit de Europese instellingen zelf. Hiernaast oefent ook het middenveld een controlefunctie uit zij via de 'civil society dialogue' en de 'TTIP advisory group'. De vertegenwoordiger van de Commissie benadrukt ook nog het volgende:

'We can come up with the most beautifully crafted trade agreement from a technical point of view, in the end the final word will be with the governments of the European union that have to ratify it, the European parliament will have to ratify, and most likely, that is not clearly yet, national parliaments will also have a word'.

Op papier zijn er dus genoeg checks en balances op het Europese niveau, maar we kunnen echter wel een kanttekening plaatsen bij de kwaliteit van deze controle. Om een goede controle te kunnen uitvoeren moet men logischerwijs inzicht hebben over wat er wordt onderhandeld, welke teksten er op tafel liggen en moet men eveneens deze teksten begrijpen. Accountability is dus nauw verbonden met transparantie, waar het niet dat nu net daar het schoentje knelt. De transparantie wordt hieronder nog eens afzonderlijk behandeld, maar we wijzen er toch al op dat een goede transparantie noodzakelijk is voor een goede controle. Zo is het pas sinds december 2014 dat alle Europese parlementsleden toegang hebben tot de officiële documenten. Daarbovenop is het aartsmoelijk om deze teksten te begrijpen, zeker omdat deze enkel onder streng toezicht kunnen worden ingekeken zonder assistent, computer of woordenboek. We kunnen ons dan ook de vraag stellen of men in deze omstandigheden wel een goede controle kan uitvoeren. Bovendien zijn zo'n handelsakkoorden zeer lijvige documenten, wat het opnieuw moeilijk maakt om iedere zin te bestuderen. Dit is zeker niet enkel het geval nu in de TTIP-onderhandelingen, maar bij handelsbeleid in het algemeen:

'I think it was someone from the EPP that told us that on trade policy he read about 2% of what he votes, I mean you know CETA is 1.600 pages' (Michel Cermak).

Michel Cermak stelt dan ook voor dat er werk moet worden gemaakt van een Trade watchdog. Net zoals er Finance Watch bestaat en er sinds 2015 Better Regulation Watchdog bestaat, zou er ook een onafhankelijke organisatie moeten worden opgericht die het Europees handelsbeleid nauw in de gaten houdt, die opkomt voor het algemeen belang en die als tegengewicht kan dienen tegen de bedrijvenlobby's.

Desalniettemin was iedereen redelijk tevreden met de controle vanuit de Europese instellingen, maar hetzelfde kan niet gezegd worden van de controle vanuit het nationale niveau. Over het algemeen kan er worden gesteld

dat het nationale niveau te weinig geïnteresseerd is in de Europese materies en dit zorgde in de periode voor het verdrag van Lissabon voor serieuze problemen in de democratische controle:

'Er zat echt iets mis in die keten van accountability om het nu zo te noemen, waarbij dat de uiteindelijke verkozenen, onze nationale parlementsleden, die eigenlijk via hun regering handelsakkoorden zouden moeten monitoren, dat ze dat helemaal niet deden, dat er dus nauwelijks of geen debat in de nationale Parlementen was over handelsakkoorden' (Ferdinand De Ville).

Dit is verbeterd doordat het Europees Parlement deze taak heeft overgenomen, maar toch blijft het nationale Parlement bevoegd voor de controle van haar regering die in hun naam handelen in op het Europese niveau:

'Het nationale niveau wordt meer en meer geconfronteerd met het feit dat ze eigenlijk zelf nooit aandacht hebben besteed op wat er op Europees niveau gebeurt en dus totaal genegeerd hebben welke belangrijke beslissingen erop Europees niveau worden genomen [...] en dus ik denk dat heel vaak blijkt dat nationale Parlementen en nationale politici hun werk van controle niet doen op de regering die in hun naam onderhandelen op het Europees niveau' (Philippe De Backer).

Dit is een groot democratisch probleem. Op het nationale niveau beschouwen ze handel namelijk meer en meer als louter een EU-competentie, wat uiteraard het geval is, maar dit wil absoluut niet zeggen dat ze zelf geen taak meer heeft om te monitoren wat er op het EU-level gaande is, om haar eigen standpunten in te nemen tegenover het Europees handelsbeleid en zodoende ook haar eigen resoluties zou moeten stemmen. We hebben namelijk meermaals van de vertegenwoordiger van de Commissie gehoord dat zij onderhandelen namens de 28 lidstaten die allen het mandaat hebben goedgekeurd, dus als je hiermee niet akkoord bent ga dan naar je lidstaat. Maar de nationale volksvertegenwoordigers beschouwen dit een EU-competentie waar zij zich nauwelijks mee bezig houden en zo verschuift men maar steeds de verantwoordelijkheid voor de genomen beslissingen omtrent Europese handel. Dit kunnen we opnieuw linken aan de kritiek die is gegeven op de Raad en die we in het begin van onze analyse hebben aangehaald. De Raad is namelijk een ontransparante instelling waar men simpelweg niet kan doorgronden wie welke positie inneemt, waardoor een nationaal Parlement dan ook verhinderd is in haar controlefunctie. Hierdoor wordt ook de macht van de Europese niet verkozen ambtenaar groter.

Doch kunnen we stellen dat opnieuw het TTIP-debat een goede zaak is geweest voor deze problematiek. Als we bijvoorbeeld naar België kijken zien we dat zowel onze federale als regionale- of gemeenschapsParlementen resoluties hebben aangenomen tegenover dit handelsakkoord. Dit is ongezien en is een zeer goede zaak voor de accountability en de algemene legitimiteit van handelsakkoorden. Volgens Ferdinand De Ville is dit opnieuw bottom-up gekomen en vooral te danken aan het grote protest. We wijzen er tevens op dat Commissaris Malmström serieuze inspanningen levert om zich te verantwoorden tegenover het nationale niveau, zo ging ze naar alle lidstaten om daar te spreken en te debatteren over de handelsakkoorden die op tafel liggen met zowel nationale en regionale Parlementen als met burgerbewegingen.

4.2.3. Transparantie

Zoals we hierboven reeds vermeld hebben kunnen accountability en transparantie niet los van elkaar worden gezien. Om een goede controle uit te voeren moet er transparantie zijn. Dit heeft voornamelijk betrekking tot de publicatie van informatie zoals wetsvoorstellen, mandaten, onderhandelingsdocumenten, etc. en de mate van openbare besluitvorming. Transparantie is tevens een voorwaarde voor een goed publiek debat, wat kan worden gezien als een controle door de burger.

Over het algemeen kan het voeren van Europees handelsbeleid niet meteen worden bestempeld als transparant. Normaliter wordt het mandaat niet gepubliceerd, noch de Europese voorstellen of position papers. Dit is

veranderd met de TTIP-onderhandelingen en deze worden dan ook terecht beschouwd als de meest transparante handelsonderhandelingen ooit. Dit zegt echter veel over haar voorgangers. Als we bijvoorbeeld naar het CETA-akkoord kijken hebben deze onderhandelingen in een volledige duisternis plaatsgevonden. Het is zelfs lachwekkend om te zien dat haar onderhandelingsmandaat dat dateert van 2009 pas in december 2015 is gepubliceerd terwijl de onderhandelingen zelf al waren afgelopen sinds september 2014 (Raad van de Europese Unie, 2015). Ook in de eerste maanden van de TTIP-onderhandelingen was het business as usual en bleef men in het donker tasten. Het mandaat, die al geruime tijd kon worden geraadpleegd via een lek, werd bijvoorbeeld maar niet gepubliceerd. Uiteindelijk is deze dan toch gepubliceerd door de Raad na lang aandringen van zowel het middenveld als het Europees Parlement, Commissie en Ombudsman. Michel Cermak heeft hierover het volgende te zeggen:

'Its almost ridiculous to hear policymakers today say all these things about 'look how transparent we are on TTIP and look how we have nothing to hide and etcetera', I mean if we had not been shouting for two years, this would still be a completely opaque and secret process, and the mandate would still be a secret document'.

We vinden het inderdaad verontrustend dat handelsonderhandelingen voor zo'n lange tijd achter gesloten deuren hebben kunnen plaatsvinden, maar Business Europe denkt hier enigszins anders over. Zij vinden dat de Commissie geenszins verplicht is om deze documenten te publiceren en dat ze momenteel veel verder gaat dan dat ze wettelijk verplicht is om te doen. Ze draaien de vraag dan ook om en vinden het vreemd dat er nu pas kritiek komt op de wijze van onderhandelen. Waarom was er bijvoorbeeld geen probleem met handelsverdrag met Korea, Japan of Canada? Dit vinden we echter een verkeerde redeneerwijze, het is niet omdat iets op een ontransparante wijze tot stand is gekomen en eventueel in werking is getreden dat we deze wijze van onderhandelen niet mogen bekritisieren. Inderdaad, ook Michel Cermak maakt hierop deze opmerking:

'It's a bit horrifying to see that those negotiations that have been happening for decades behind closed doors without any kind of effort to make them transparent and accountable and now you have people who dare to say 'there was no concern, there was no voice raised, so we must just go ahead and sign deals now''

Desalniettemin kunnen we wel stellen dat er nu in de TTIP-onderhandelingen grote verbeteringen zijn aangebracht. Ook de vertegenwoordiger van de Commissie geeft toe dat het fout van hun was om het mandaat zo lang geheim te houden en men heeft dienovereenkomstig hun positie tegenover transparantie aangepast. Inderdaad, als je nu naar de website van de Commissie surft wordt je overvloedig met factsheets, brochures, Q&A's, filmpjes, rapporten van verscheidene meetings enzovoort. Hier vind je nu dan ook het onderhandelingsmandaat, haar voorstellen en position papers. Dit transparantie initiatief dat door de Commissie werd genomen juichen we dan ook toe. Bart Staes noemt handelscommissaris Malmström trouwens mevrouw transparantie, zij was namelijk tijdens haar jaren in het Europees Parlement zelf voorstander van een grotere transparantie. Wel merkt hij samen met Ferdi De Ville op dat er een smalle grens is tussen informeren en propaganda, zo gaat bijvoorbeeld de publicatie 'The top 10 myths about TTIP' (Europese Commissie, 2015b) eerder in de richting van dat laatste.

Het is zeker en vast verstaanbaar dat er steeds enige mate van discretie nodig is bij onderhandelingen en dat men deze niet onder de camera's kan voeren, niemand ontkent dat. Anderzijds moeten diegenen met een controlerende taak wel de mogelijkheid hebben om deze taak uit te voeren. Dit was eveneens in het begin van de onderhandelingen niet evident omdat enkel een select groepje de geheime onderhandelingsdocumenten kon inkijken. Ook hierin zijn er grote verbeteringen aangebracht en kunnen niet alleen de Europese parlementsleden

deze inkijken, maar ook de parlementsleden op het nationaal niveau. Dit gebeurt weliswaar in leeskamers en niet in de beste omstandigheden, zoals we hierboven al aanhaalden.

Ten slotte moet erop worden gewezen dat de Europese praktijken nog steeds veel beter zijn dan de Amerikaanse. In de VSA zijn er bijvoorbeeld ook leeskamers, maar als er daar iemand de geheimhouding schendt is er meteen een gevangenisstraf aan verbonden. Ze staan dan ook absoluut niet te springen om hun positie openbaar te maken. Het wordt daarom ook moeilijker voor de Commissie om in de toekomst documenten te blijven publiceren aangezien er nu steeds meer geconsolideerde teksten op tafel liggen die zij niet zomaar zonder de toestemming van de VSA kunnen vrijgeven. Ook de Europese Ombudsman, Emily O'Reilly, ziet een groot verschil tussen de VSA en de EU:

'There's quite a disparity in transparency culture between the EU and the US. The US considers all trade agreement documents, no matter how anodyne, as classified' (Crisp, 2015).

Ferdi De Ville besluit dan ook dat het moeilijk is voor de EU om over zo'n zaken unilateraal te beslissen, ook al zou ze zelf wel een transparanter beleid willen voeren.

4.2.4. Inclusiviteit en openheid

Ten slotte moet er in het teken van de democratische legitimiteit worden gekeken naar de inclusiviteit en openheid van de TTIP-onderhandelingen. Het is namelijk belangrijk dat men tijdens de onderhandelingen rekening houdt met alle belanghebbenden en dat deze hierin betrokken worden. Doordat al deze deelaspecten van democratische legitimiteit nauw met elkaar verbonden zijn hebben we hier al indirect naar verwezen. We gaan dan ook niet in herhaling vallen en wijzen enkel op de bevindingen omtrent inclusiviteit en openheid tijdens de onderhandelingen die hierboven nog niet aan bod zijn gekomen.

We kunnen stellen dat men getracht heeft om een gezamenlijke besluitvorming te realiseren door het middenveld nauw te betrekken via de civil society dialogue en de oprichting van de TTIP advisory group. Men heeft tevens tijdens de onderhandelingen via een publieke consultatie de mening gevraagd over het ISDS-systeem en iedereen die dat wenste kon deze enquête dan ook invullen. Zoals bleek uit onze uiteenzetting hierboven, kunnen we een aantal kanttekeningen plaatsen bij de kans om te participeren en de kwaliteit van de vertegenwoordiging van de verschillende belangen in de samenleving. Maar we kunnen ons eveneens vragen stellen bij de kwaliteit van deze organen en in hoeverre iedereen ook werkelijk input kan geven.

Uit onze interviews is gebleken dat er toch wel wat onvrede bestaat over deze pogingen om het middenveld te betrekken in de onderhandelingen. Zo is allereerst de civil society dialogue nog te veel een briefing waarin de Commissie komt vertellen wat ze doet en hoe de onderhandelingen lopen. Hier kunnen dan een paar mensen een vraag stellen waarop vervolgens een zeer algemeen antwoord wordt gegeven. De Commissie zou verder ook niet rapporteren wat ze met die input doet, volgens Ferdi De Ville. Ten gevolge wordt dit vooral als pro forma ervaren. Deze vaststelling werd eveneens bevestigd door Michel Cermak en Johannes Kleis.

Ongeveer dezelfde kritiek wordt gegeven op de advisory group. Dit orgaan, waar weliswaar een hele reeks verschillende belangen in worden vertegenwoordigd, wordt vooral omschreven als een praatbarak met eenrichtingsverkeer volgens Ferdi De Ville. Ook bij Johannes Kleis hebben we een soortgelijk gevoel vastgesteld:

'De advisory group is niet echt een orgaan dat nu daadwerkelijk als adviesorgaan wordt gezien, invloed uit oefenen op de onderhandelingen is nog heel moeilijk, daar is het toch nog steeds een beetje 'business as usual' en DG trade die de plak zwaait'.

We hadden hierboven ook al aangegeven dat het zeer moeilijk is voor deze middenveldorganisaties om hun punten nu nog door te drukken en zij hebben dan ook het gevoel dat er aan hun eisen gehoor wordt gegeven op enkele specifieke punten na.

De opvallendste bevinding is echter het algemene gevoel dat er niet op dezelfde manier naar de suggesties wordt gekeken van het bedrijfsleven enerzijds en de overige middenveldorganisaties anderzijds. Als we Philippe De Backer en Business Europe mogen geloven hebben zij simpelweg slechtere en ongefundeerde argumenten. Hierover kunnen wij onmogelijk oordelen, wel bleek uit het gesprek met Michel Cermak dat zij wel degelijk serieuze analyses hebben uitgevoerd en met alternatieven op de proppen zijn gekomen. Het grote probleem is echter het volgende:

'[They are] not listening to our substantive arguments, for instance with ISDS, what they did is they just listened to the slogans, because again we have to talk to the general public so we have to make things simple, but we also have big reports that explain in details what our concerns are and their answer is not on the substance, it is on the symbols'.

Ferdi De Ville stelt dan ook dat er nog verbeteringen aan te brengen zijn in de manier waarop de Commissie het debat voert. In plaats van serieus te antwoorden op de genuanceerde en gefundeerde kritieken richt ze zich vaak op de meest extreem geformuleerde slogans en gaat deze dan ontkennen. Johannes Kleis merkt voorts op dat de Commissie en zij niet dezelfde taal spreken of toch niet de taal die binnen hun beeld past van wat ze nodig hebben voor deze onderhandelingen. Hier kunnen we dan opnieuw de link leggen met de iron triangle waar hierboven al is naar verwezen. We kunnen namelijk stellen dat de grotere input van het bedrijfsleven vooral te wijten is aan het feit dat de Commissie vooral haar informatie nodig heeft, veel meer dan de informatie of suggesties van de andere middenveldorganisaties. Ten slotte merkt Bart Staes nog op dat het dringend tijd wordt dat de Commissie de taal van de burger begrijpt en ook spreekt.

5. Conclusie

Reeds bij de aanvang van dit onderzoek waren we bewust dat er geen eenduidig antwoord te vinden is op de vraag of de TTIP-onderhandelingen democratisch legitiem zijn. Een genuanceerd antwoord is hier dan ook op zijn plaats. Allereerst is gebleken dat er geen zware structurele problemen in de EU worden aanvoeld en dat het de lidstaten zelf zijn die grotendeels de oorzaak zijn van het gepercipieerde democratisch deficit. Zo gebruiken zij vaak de EU als zondebok voor onpopulaire maatregelen, is de Raad een ontransparante instelling doordat de lidstaten zelf geen transparanter beleid willen invoeren en zijn het vooral de Parlementen op het nationale niveau die hun controlerende plicht ten opzichte van Europa verzaken. Op sommige vlakken zou de EU zelfs democratischer functioneren dan de natiestaten. Dat de EU op een vrij democratische wijze functioneert volgens de regels van het verdrag van Lissabon wil echter niet zeggen dat we geen vraagtekens kunnen plaatsen bij sommige praktijken. Inderdaad, uit ons onderzoek naar de input- en throughput legitimiteit van de TTIP-onderhandelingen hebben we alleszins verbeterpunten waargenomen.

Het is allereerst opmerkelijk dat het TTIP zo'n hot-topic is, normaliter is dit niet het geval bij handelsverdragen. Deze worden doorgaans enkel door specialisten en personen met directe belangen geanalyseerd en bestudeerd, hier bestaat dan ook weinig media- en publieke interesse voor. De grote kritische massa die is ontstaan tegen dit handelsverdrag mag dan ook als uitzonderlijk worden beschouwd. De anti-TTIP-campagne heeft reeds veel personen op de been gebracht en zij kan worden gezien als een drijvende kracht achter de doorgevoerde transparantie en inclusiviteit initiatieven. We zien deze aangebrachte verbeteringen door de Commissie dan ook als een bottom-up fenomeen. Het TTIP kan daardoor worden beschouwd als een game changer op vlak van handelsonderhandelingen. We kunnen uiteraard niet met absolute zekerheid zeggen dat deze initiatieven van de Commissie enkel en alleen genomen zijn als reactie op het grote protest, maar de feiten wijzen wel in die richting. De problemen omtrent democratische legitimiteit bevonden zich dan ook in de voorbereidingsfase en eerste maanden van de onderhandelingen. Europa werd verrast door deze intense publieke interesse, hierop was men geenszins voorbereid.

In ons onderzoek naar de inputlegitimiteit werd allereerst duidelijk dat er veel belang wordt gehecht aan de EU als representatieve én participatieve democratie. In het beleidsmakingsproces van handelsverdragen zijn er zeker en vast kansen aanwezig om deel te nemen. Het zijn weliswaar vooral middenveldorganisaties die hiervan gebruik (kunnen) maken. De individuele burger kan misschien wel deelnemen aan bijvoorbeeld een publieke consultatie, maar hier bestaan aanzienlijk drempels door de hoge techniciteit van zulke enquêtes. De participatie in de voorbereidingsfase en in de eerste maanden van de TTIP-onderhandelingen was eveneens onevenredig verdeeld over de verschillende belangen in de samenleving heen, zo heeft het bedrijfsleven veel meer vergaderd met de onderhandelaars en zodoende ook haar eisen kunnen uitdrukken. Dit was absoluut niet het gevolg van discriminatie vanuit de Commissie. Deze lagere graad van participatie is eerder te wijten aan onwetendheid. Men verwijt het de Commissie dus wel dat zij niet proactiever om input van alle belanghebbenden heeft gevraagd.

Door de geringe input van sommige stemmen in de samenleving wordt onvermijdelijk ook haar kwaliteit van vertegenwoordiging aangetast. Hun eisen en bezorgdheden werden dan ook niet vertegenwoordigd in het onderhandelingsmandaat. Sinds het luide protest is er een verbetering gekomen in de descriptieve vertegenwoordiging van de meer kritische stemmen in de samenleving die opkomen voor onder andere het milieu, de consumenten, de volksgezondheid, etc. Zo werden al deze stemmen bijvoorbeeld vertegenwoordigd in de TTIP advisory group. Over een goede substantieve vertegenwoordiging is volgens hen nog geen sprake. Wel is de algemeen grote betrokkenheid van het Europees Parlement bij het sluiten van handelsverdragen een zeer goede zaak voor de democratische legitimiteit. Ook Youri Devuyst (2013, p. 316) stelt dat dit voor een *'much needed element of democratization and open political debate in EU trade policy making'* heeft gezorgd.

In het onderzoek naar de agendasetting van het TTIP is gebleken dat men al geruime tijd naar een oplossing zoekt om uit de economische impasse te geraken en dat men dit deels probeert te doen via handelsbeleid. De gesprekken over een trans-Atlantische samenwerking komen niet uit de lucht gevallen en deze zijn al bezig sinds 2007. De problemenstroom, politieke stroom en beleidsstroom zijn dan ook gekoppeld geweest door voornamelijk het bedrijfsleven die reeds in een vroeg stadium mee de lijnen heeft uitgetekend. Men heeft aldus getracht om te beantwoorden aan de problemen die heersen in de samenleving, maar de wijze waarop was vooral in overeenstemming met de eisen van het bedrijfsleven.

Uit de analyse van de throughput legitimiteit is gebleken dat we van een trade off kunnen spreken tussen legitimiteit enerzijds en snelheid, efficiëntie en effectiviteit anderzijds. Waar vroeger de weegschaal eerder doorsloeg in de richting van deze laatste, wordt dit onevenwicht nu enigszins hersteld. Inhoud komt boven snelheid. Als het verdrag bovendien moet worden goedgekeurd als een gemengd akkoord, zal dit eveneens een negatieve impact hebben op de snelheid, efficiëntie en effectiviteit.

Er is sprake van een goede democratische controle vanuit de Europese instellingen op de TTIP-onderhandelingen, hierin vervult zowel de Raad als het Parlement deze taak. Hiernaast verantwoord de Commissie ook haar beslissingen tegenover het middenveld via de 'civil society dialogue' en de 'TTIP advisory group'. Wel kunnen er vragen gesteld worden bij de kwaliteit van de controle. De geheime onderhandelingsdocumenten die op tafel liggen kunnen namelijk enkel worden gelezen in beveiligde leeskamers zonder assistent, computer of woordenboek. Niet ieder Parlements lid is uiteraard een handelsexpert, we kunnen ons dan ook afvragen in welk mate zij hun taak kunnen uitvoeren. Dat momenteel alle parlementsleden op Europees en nationaal niveau deze documenten kunnen inkijken juichen we toe. Voorts is het opgevallen dat het nationale niveau over het algemeen te weinig geïnteresseerd is in Europese materies met het gevolg dat de nationale Parlementen hun controlefunctie tegenover hun regeringen die in de Raad zetelen niet voldoende uitvoeren. Dit is een groot democratisch probleem, maar ook hier is er verbetering gekomen met het TTIP. Zo zien we dat steeds meer nationale en regionale Parlementen resoluties aannemen met hun standpunten en bezorgdheden omtrent dit handelsverdrag.

Op het vlak van transparantie zien we tevens dat er grote vorderingen zijn gemaakt door de EU, voornamelijk door het grote protest zoals we hierboven reeds opmerkten. Het belang van transparantie mag geenszins onderschat worden. Transparantie is namelijk een voorwaarde voor een goede accountability. Handelsbeleid is over het algemeen ontransparant en ook in de beginfase van het TTIP was dit te merken. De inhaalbeweging die op dit vlak is gemaakt moedigen we dan ook ten zeerste aan en hopelijk wordt hetzelfde beleid voortgezet in de toekomst. Wel mag informeren niet de vorm aannemen van propaganda, hier moet men dan ook op toezien. Het is enerzijds verstaanbaar dat de EU niet zonder slag of stoot de positie van de VSA publiek kan maken, hier kan ze niet zomaar unilateraal over beslissen. In de toekomst moeten de EU-maatstaven op vlak van transparantie gelden als het absolute minimum.

Met betrekking tot de inclusiviteit en openheid van de TTIP-onderhandelingen is gebleken dat de 'civil society dialogue' nog te veel een briefing is waar geen echt publiek debat kan plaatsvinden en ook de advisory group wordt omschreven als een praatbarak met vooral eenrichtingsverkeer. De grootste kritiek wordt echter gegeven op de manier waarop men omgaat met de eisen en bezorgdheden van sommige middenveldorganisaties. Zij hebben het gevoel dat er op een minder serieuze manier naar hen wordt geluisterd en dat de onderhandelaars enkel de slogans zien die op hun campagnebanners staan.

Of de initiatieven die zijn genomen in het licht van het TTIP met betrekking tot haar democratische legitimiteit ook in de toekomst zullen worden toegepast is koffiedik kijken. De 'Trade for all'-strategie van de Commissie

wijst zeker in die richting, maar we moeten waakzaam zijn. Eenmaal dat de storm is gaan liggen zou men namelijk terug kunnen vallen in haar aloude ontransparante en exclusieve gewoontes. Maar we blijven positief, ook de Europese Ombudsman (Crisp, 2014b) wijst erop dat de oude regels niet meer kunnen worden toegepast en dat de EU geconfronteerd wordt met een nieuwe realiteit ten opzichte van transparantie en inclusiviteit. Hieronder doen we ten slotte nog een aantal aanbevelingen omtrent de Europese democratische legitimiteit van het Europees handelsbeleid.

We ronden af met erop te wijzen dat dit onderzoek zekere lacunes bevat. Ten eerste werd dit onderzoek uitgevoerd tijdens de onderhandelingen zelf, dit maakt dat we geen onderzoek konden doen naar de output-legitimiteit van dit handelsverdrag. Dit deelaspect is echter belangrijk in het debat omtrent democratische legitimiteit. Ten tweede bleef dit onderzoek door praktische redenen relatief kleinschalig. Hadden we bijvoorbeeld meer mensen geïnterviewd en een diepergaande documentanalyse kunnen uitvoeren, dan waren de resultaten accurater geweest. Desalniettemin heeft dit onderzoek toch veel inzicht geschept in de wijze waarop dit ambitieus handelsverdrag tot stand komt. Er werd dan ook steeds getracht om met een kritische bril naar de feiten te kijken. Over dit onderwerp is absoluut nog niet alles gezegd en het zou dan ook bijvoorbeeld interessant zijn moest men in de toekomst een comparatief onderzoek voeren naar de verschillen in democratische legitimiteit tussen het CETA en het TTIP. Dit voorgaande verdrag stond namelijk veel minder in de kijker. Tevens zou het boeiend zijn om onderzoek te doen naar de grote verschillen in publieke interesse in het TTIP, hierin zagen we namelijk enorme verschillen tussen de Europese lidstaten.

6. Aanbevelingen

Vanuit het licht van dit onderzoek zijn er een aantal aanbevelingen geformuleerd, hiervoor hebben ons laten inspireren door de suggesties van onze respondenten.

Aanbeveling 1:

Men zou moeten streven voor een transparantere besluitvorming in de Raad. Hiermee willen we niet zeggen dat alle vergaderingen onder de camera's moeten gebeuren, maar nationale Parlementen moeten de mogelijkheid hebben om op een goede manier hun controlerende taak uit te voeren tegenover haar regering die handelt op het Europese niveau.

Aanbeveling 2:

Op het nationale niveau zou men zich meer moeten verdiepen in de Europese materies. De EU is tot op zekere hoogte nog steeds een indirecte democratie die op haar lidstaten rekent voor haar legitimering. De nationale politici moeten dan ook hun taak vervullen.

Aanbeveling 3:

Nationale politici zouden moeten stoppen met de EU te gebruiken als zondebok voor alles wat er fout loopt. Dit zorgt namelijk voor een verhoging in het aangevoelde democratische deficit bij de Europese bevolking.

Aanbeveling 4:

We applaudiseren voor de initiatieven die zijn genomen door de Europese Commissie en haar 'Trade for all'-strategie. Hierin belooft ze vanaf het prille begin een transparant en inclusief beleid te voeren. We sporen haar echter aan om zelf proactief naar input te vragen uit alle hoeken van de samenleving in een

zo vroeg mogelijk stadium. Tevens zou men moeten streven naar een laagdrempelige kans om te participeren zodat alle burgers, indien ze dat wensen, kunnen deelnemen aan publieke consultaties.

Aanbeveling 5:

Het Europees Parlement is een van de hoofdrolspelers geworden in de democratisering van het Europees handelsbeleid, haar grote betrokkenheid moedigen we dan ook aan. Niet elk Parlements lid is echter een handelsexpert, men moet er dan ook voor zorgen dat zij hun controlerende taak zo comfortabel mogelijk kunnen uitvoeren. Dit geldt tevens voor de Parlementairen op het nationale niveau. Zo zou men allereerst de mogelijkheid moeten krijgen om de geheime documenten ook werkelijk te begrijpen, wat nu niet steeds het geval is. Een ander idee is het oprichten van een Trade watchdog die onafhankelijk advies kan geven en die als tegengewicht kan dienen tegen de bedrijvenlobby's.

Aanbeveling 6:

De wijze waarop de Commissie het debat voert kan nog verbeterd worden. Ten eerste zijn de dialogen die ze voert met het middenveld momenteel nog te veel een briefing met eenrichtingsverkeer. Men zou dan ook kunnen opteren voor kleinere vergaderingen waar een goed debat kan plaatsvinden en waar elke deelnemer de kans krijgt om enkele vragen te stellen. De Commissie moet tevens een open attitude aannemen tegenover alle gefundeerde, genuanceerde en serieuze kritieken uit het middenveld, momenteel reageert ze nog te veel louter op de meest extreem geformuleerde bekommernissen.

Aanbeveling 7:

In plaats van één groot ambitieus handelsverdrag af te sluiten zou men kunnen opteren om de zaken die op tafel liggen onderwerp per onderwerp af te handelen via een gewone wetgevingsprocedure. Dit zou de democratische legitimiteit ten goede komen. Nu moet er een handelsverdrag worden goedgekeurd in haar geheel, dit gaat om een tekst van een paar duizend pagina's. Parlementsleden hebben op het einde van de rit enkel een ja of een neen-stem, maar het is bijzonder moeilijk en bijna onmogelijk om voor de volle 100% voor of tegen dit handelsverdrag te stemmen. Men gaat afwegingen moeten maken, met alle gevolgen van dien.

Bibliografie

- Beetham, D., & Lord, C. (1998). *Legitimacy and the European Union*. London: Addison, Wesley and Longman.
- Bekkers, V., & Edwards, A. (2007). Legitimacy and Democracy: a conceptual framework for assessing governance practices. In V. Bekkers, G. Dijkstra, A. Edwards, & M. Fenger, *Governance and the Democratic Deficit: Assessing the Democratic Legitimacy of Governance Practices* (pp. 35–60). Aldershot: Ashgate Publishing, Ltd.
- Bellamy, R., & Lord, C. (2012). How democratic is the EU? In H. Zimmermann & A. Dür, *Key Controversies in European Integration* (pp. 63–78). Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Blumer, H. (1954). What is wrong with social theory? *American Sociological Review*, 19(1), 3–10.
- Bouza Garcia, L. (2010). From civil dialogue to participatory democracy: the role of civil society organisations in shaping the agenda in the debates on the European Constitution. *Journal of Contemporary European Research*, 6(1), 85–106.
- Bouza Garcia, L., & Greenwood, J. (2014). The European Citizens' Initiative: A new sphere of EU politics? *Interest Groups & Advocacy*, 3(3), 246–267.
- Bryman, A. (2012). *Social Research Methods* (4th ed.). New York: Oxford University Press.
- Casey-Sawicki, K. (2013, 6 november). Seattle WTO protests of 1999. Geraadpleegd van <http://www.britannica.com/event/Seattle-WTO-protests-of-1999>
- Commissie van de Europese Gemeenschappen. (2001). European Governance: a white paper. Geraadpleegd van http://europa.eu/rapid/press-release_DOC-01-10_en.htm#file.tmp_Foot_9
- Commissie van de Europese Gemeenschappen. (2002). Mededeling van de Commissie - Naar een krachtige cultuur van raadpleging en dialoog - Voorstel inzake algemene beginselen en minimumnormen voor raadpleging van de betrokken partijen door de Commissie. Geraadpleegd van <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/NL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52002DC0704&from=EN>
- Corporate Europe Observatory. (2014, 8 juli). Who lobbies most on TTIP? Geraadpleegd van <http://corporateeurope.org/international-trade/2014/07/who-lobbies-most-ttip>
- Corporate Europe Observatory. (2015, 14 juli). TTIP: a corporate lobbying paradise. Geraadpleegd van <http://corporateeurope.org/international-trade/2015/07/ttip-corporate-lobbying-paradise>
- Crisp, J. (2014a, 9 oktober). TTIP negotiating mandate finally declassified. Geraadpleegd van <http://www.euractiv.com/section/trade-society/news/ttip-negotiating-mandate-finally-declassified/>
- Crisp, J. (2014b, 31 juli). EU Ombudsman demands more TTIP transparency. Geraadpleegd van <http://www.euractiv.com/section/public-affairs/news/eu-ombudsman-demands-more-ttip-transparency/>
- Crisp, J. (2015, 21 april). Ombudsman: EU must interrogate US over TTIP transparency. Geraadpleegd van <http://www.euractiv.com/section/public-affairs/interview/ombudsman-eu-must-interrogate-us-over-ttip-transparency/>
- De Gucht, K. (2013, 2 maart). Speech: A European Perspective on Transatlantic Free Trade. Geraadpleegd van http://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-13-178_en.htm
- De Morgen. (2016, 16 februari). Enkel zo mogen TTIP-teksten gelezen worden: met bewaking, zonder gsm en zonder natuurlijk licht. Geraadpleegd van <http://www.demorgen.be/binnenland/enkel-zo-mogen-ttip-teksten-gelezen-words-met-bewaking-zonder-gsm-en-zonder-natuurlijk-licht-b74aa838/>
- De Ville, F., & Siles-Brügge, G. (2016). *TTIP: The Truth about the Transatlantic Trade and Investment Partnership*. Cambridge: Polity Press.
- Devuyst, Y. (2013). European Union law and practice in the negotiation and conclusion of international trade agreements. *The Journal of International Business & Law*, 12(2), 259–316.
- Dür, A. (2008a). Bringing Economic Interests Back into the Study of EU Trade Policy-Making. *The British Journal of Politics & International Relations*, 10(1), 27–45.
- Dür, A. (2008b). Interest groups in the European Union: how powerful are they? *West European Politics*, 31(6), 1212–1230.

Dür, A., & De Bièvre, D. (2007). Inclusion without influence? NGOs in European trade policy. *Journal of Public Policy*, 27(01), 79–101.

Easton, D. (1965). *A systems analysis of political life*. New York: Wiley.

Eriksen, E. O., & Fossum, J. E. (2000). *Democracy in the European Union: integration through deliberation?* London: Routledge.

EurActiv. (2015, 20 april). Thousands across Europe protest against TTIP. Geraadpleegd van <http://www.euractiv.com/section/trade-society/news/thousands-across-europe-protest-against-ttip/>

Europees Parlement (2013). EU trade and investment negotiations with the United States of America. Resolutie aangenomen op 23 mei. P7_TA(2013)0227, Brussel, Europees Parlement.

Europees Parlement. (2015, 12 februari). Press release - All MEPs to have access to all confidential TTIP documents. Geraadpleegd van <http://www.europarl.europa.eu/news/nl/news-room/20151202IPR05759/All-MEPs-to-have-access-to-all-confidential-TTIP-documents>

Europees Parlement. (n.d.). Wetgevende bevoegdheden. Geraadpleegd van <http://www.europarl.europa.eu/aboutparliament/nl/20150201PVL00004/Wetgevende-bevoegdheden>

Europese Commissie. (2013, september). Trade negotiations step by step. Geraadpleegd van http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2012/june/tradoc_149616.pdf

Europese Commissie. (2014a, 27 januari). Press release - Expert group to advise European Commission on EU-US trade talks. Geraadpleegd van http://europa.eu/rapid/press-release_IP-14-79_en.htm

Europese Commissie. (2014b, 9 oktober). Afgewezen registratieverzoek - Europees burgerinitiatief. Geraadpleegd van <http://ec.europa.eu/citizens-initiative/public/initiatives/non-registered/details/2041>

Europese Commissie. (2014c, 25 november). Communication to the Commission: concerning transparency in TTIP negotiations. European Commission. Geraadpleegd van http://ec.europa.eu/news/2014/docs/c_2014_9052_en.pdf

Europese Commissie. (2015a). *Report: Online public consultation on investment protection and investor-to-state dispute settlement (ISDS) in the Transatlantic Trade and Investment Partnership Agreement (TTIP)*. Geraadpleegd van http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2015/january/tradoc_153044.pdf

Europese Commissie. (2015b). *The top 10 myths about TTIP. Separating fact from fiction*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

Europese Commissie. (2015c). *The Transatlantic Trade and Investment Partnership (TTIP), towards an EU–US trade deal : an overview and chapter-by-chapter guide in plain English*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

Europese Commissie. (2015d). *Trade for all: towards a more responsible trade and investment policy*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

Europese Commissie. (2015e, 7 januari). Press release - European Commission publishes TTIP legal texts as part of transparency initiative. Geraadpleegd van http://europa.eu/rapid/press-release_IP-15-2980_en.htm

Europese Commissie. (2015f, 12 maart). Investor-to-State Dispute Settlement (ISDS) Some facts and figures. European Commission. Geraadpleegd van http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2015/january/tradoc_153046.pdf

Europese Commissie. (2015g, 16 september). Press release - Commission proposes new Investment Court System for TTIP and other EU trade and investment negotiations. Geraadpleegd van http://europa.eu/rapid/press-release_IP-15-5651_en.htm

Europese Commissie. (2015h, 22 oktober). Press release - Independent study outlines benefits of EU-US trade agreement. Geraadpleegd van http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-13-211_en.htm

Europese Commissie. (2015i, 30 november). Policy making - Trade. Geraadpleegd van <http://ec.europa.eu/trade/policy/policy-making/>

Europese Commissie. (2016a, 4 januari). TTIP advisory group - Member information. Europese Commissie. Geraadpleegd van http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2014/january/tradoc_152102.pdf

- Europese Commissie. (2016b, 1 maart). Documents and events on TTIP. Geraadpleegd van http://ec.europa.eu/trade/policy/in-focus/ttip/documents-and-events/index_en.htm#_documents
- Europese Commissie. (2016c, 30 maart). Wat u moet weten - Europees burgerinitiatief. Geraadpleegd van <http://ec.europa.eu/citizens-initiative/public/basic-facts>
- Europese Commissie. (2016d, 29 april). United States. Geraadpleegd van <http://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/countries/united-states/>
- Europese Commissie. (n.d.-a). Factsheet: Transparency in EU trade negotiations. Geraadpleegd van http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2013/june/tradoc_151381.pdf
- Europese Commissie. (n.d.-b). Public Opinion - free trade and investment partnership - Eurobarometer. Geraadpleegd van <http://ec.europa.eu/COMMFrontOffice/PublicOpinion/index.cfm/Chart/getChart/chartType/lineChart//themeKy/29/groupKy/179/savFile/702>
- Europese Ombudsman. (2014, 31 juli). Ombudsman asks Council and Commission to publish more TTIP documents. Geraadpleegd van <http://www.ombudsman.europa.eu/en/press/release.faces/en/54636/html.bookmark>
- Føllesdal, A., & Hix, S. (2006). Why There is a Democratic Deficit in the EU: A Response to Majone and Moravcsik. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 44(3), 533–562.
- Føllesdal, A., & Koslowski, P. (1998). *Democracy and the European Union*. Berlin: Springer.
- Garrido, M. V. (2013). Business as Usual: On Untransparency, Lack of Participation, and Unaccountability in Free Trade Negotiations. In D. Cardoso, P. Mthembu, M. Venhaus, & M. V. Garrido (Eds.), *The Transatlantic Colossus. Global contributions to broaden the debate on the EU-US Free Trade Agreement* (pp. 38–43). Berlin: Oktoberdruck.
- Hilary, J. (2014). *The Transatlantic Trade and Investment Partnership (TTIP). A Charter for Deregulation, an Attack on Jobs, an End to Democracy*. Brussels: The Rosa Luxemburg Foundation.
- Hix, S., & Høyland, B. (2011). *The Political System of the European Union*. Palgrave Macmillan.
- Inman, P. (2016, 18 februari). MPs can view TTIP files – but take only pencil and paper with them. Geraadpleegd van <http://www.theguardian.com/business/2016/feb/18/mps-can-view-ttip-files-but-take-only-pencil-and-paper-with-them>
- Kingdon, J. W. (1984). *Agendas, alternatives, and public policies*. Boston: Little, Brown and Company.
- Kohler-Koch, B. (2010). Civil society and EU democracy: “astroturf” representation? *Journal of European Public Policy*, 17(1), 100–116.
- Lord, C. (2000). *Policy paper: Legitimacy, Democracy and the EU: when abstract questions become practical policy problems*. Geraadpleegd van <http://www.mcrit.com/scenarios/visionsofeurope/documents/one%20Europe%20or%20Several/C%20Lord.pdf>
- Lord, C., & Magnette, P. (2004). E Pluribus Unum? Creative Disagreement about Legitimacy in the EU. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 42(1), 183–202.
- Majone, G. (1998). Europe’s ‘Democratic Deficit’: The Question of Standards. *European Law Journal*, 4(1), 5–28.
- Malmström, C. (2015, 7 juli). Opening Remarks at EP Debate on TTIP. Geraadpleegd van http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2015/july/tradoc_153598.pdf
- Meunier, S. (2003). Trade Policy and Political Legitimacy in the European Union. *Comparative European Politics*, 1(1), 67–90.
- Monaghan, E. (2013). Making the Environment Present: Political Representation, Democracy and Civil Society Organisations in EU Climate Change Politics. *Journal of European Integration*, 35(5), 601–618.
- Moravcsik, A. (2002). In defence of the “democratic deficit”: Reassessing legitimacy in the European Union. *Journal of Common Market Studies*, 40(4), 603–624.
- Moravcsik, A. (2008). The myth of Europe’s democratic deficit. *Intereconomics*, 43(6), 331–340.

- No TTIP. (n.d.). Lokale besturen tegen TTIP in Europa. Geraadpleegd van <http://www.nottip.be/>
- Novak, P. (2013). Verdrag van Lissabon. In Europese Unie, *Infopagina's over de Europese Unie* (pp. 24–27). Luxemburg: Bureau voor publicaties van de Europese Unie.
- OECD. (2014, 28 maart). Glossary of Statistical Terms - Non-tariff barriers Definition. Geraadpleegd van <https://stats.oecd.org/glossary/detail.asp?ID=1837>
- Peter, F. (2014). Political Legitimacy. In E. N. Zalta (Ed.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2014). Geraadpleegd van <http://plato.stanford.edu/archives/win2014/entries/legitimacy/>
- Pitkin, H. F. (1967). *The concept of representation*. Berkeley: University of California Press.
- Pollack, M. A. (1997). Representing diffuse interests in EC policy-making. *Journal of European Public Policy*, 4(4), 572–590.
- Raad van de Europese Unie. (2013, 17 juni). Directives for the negotiation on the Transatlantic Trade and Investment Partnership between the European Union and the United States of America. Geraadpleegd van <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-11103-2013-DCL-1/en/pdf>
- Raad van de Europese Unie. (2015, 15 december). Onderhandelingsmandaat voor handelsovereenkomst EU-Canada openbaar gemaakt. Geraadpleegd van <http://www.consilium.europa.eu/nl/press/press-releases/2015/12/15-eu-canada-trade-negotiating-mandate-made-public/>
- Ries, C. (2014). The Strategic Significance of TTIP. In D. S. Hamilton, *The Geopolitics of TTIP: Repositioning the Transatlantic Relationship for a Changing World* (pp. 1–11). Washington, DC: Center for Transatlantic Relations.
- Ritchie, J., Spencer, L., & O'Connor, W. (2003). Carrying out qualitative analysis. In J. Ritchie & J. Lewis, *Qualitative research practice: A guide for social science students and researchers* (pp. 219–262). London: Sage.
- Scharpf, F. W. (1997). *Games real actors play: Actor-centered institutionalism in policy research*. Boulder: Westview Press
- Scharpf, F. W. (1998, september). Working Paper 98/2: Interdependence and Democratic Legitimation. Geraadpleegd van <https://www.econstor.eu/dspace/bitstream/10419/41689/1/639568173.pdf>
- Scharpf, F. W. (1999). *Governing in Europe: effective and democratic?* Oxford University Press.
- Schmidt, V. A. (2006). *Democracy in Europe. The EU and National Politics*. New York: Oxford University Press.
- Schmidt, V. A. (2010, september). Working Paper 05/2010: The European Union in search of political identity and legitimacy: Is more Politics the Answer?. Geraadpleegd van <https://eif.univie.ac.at/downloads/workingpapers/wp2010-05.pdf>
- Schmidt, V. A. (2013). Democracy and legitimacy in the European Union revisited: input, output and “throughput.” *Political Studies*, 61(1), 2–22.
- Seattle to Brussels Network. (n.d.). Member Groups. Geraadpleegd van <http://www.s2bnetwork.org/about-us/member-groups/>
- Sieberson, S. C. (2007). The Treaty of Lisbon and its Impact on the European Union's Democratic Deficit. *Columbia Journal of European Law*, 14 (3), 445-465
- Stop TTIP. (2016, 29 januari). Twee uur om de waarheid te ontdekken. Geraadpleegd van <https://stop-ttip.org/nl/blog/twee-uur-om-de-waarheid-te-ontdekken/>
- Stop TTIP. (n.d.). Over Stop TTIP. Geraadpleegd van <https://stop-ttip.org/nl/over-stop-ttip/>
- van Beek, B., Beunder, S., Knottnerus, R., Mast, J., van Os, R., & van der Pas. (2015). *Feiten en Fabels: 10 claims over TTIP*. Platform Authentieke Journalistiek (PAJ).
- Vattenfall. (2014, 9 december). Why Vattenfall is taking Germany to court. Geraadpleegd van <http://corporate.vattenfall.com/press-and-media/news/2014/why-vattenfall-is-taking-germany-to-court/>
- Verdrag betreffende de werking van de Europese Unie (geconsolideerde versie). (2012, 26 oktober). Geraadpleegd op 21 april 2016, van <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/NL/TXT/?uri=celex%3A12012E%2FTXT>

vpro. (2015, 15 maart). *Zondag met Lubach S02: TTIP* [YouTube]. Geraadpleegd van <https://www.youtube.com/watch?v=hLPOCzpP1XQ>

Webb, D. (2015). *The Transatlantic Trade and Investment Partnership*. London: House of Commons Library.

Weber, M. (1964). *The Theory of Social and Economic Organization*, Talcott Parsons (Ed.), New York: Free Press.

Weiler, J. H. H., Haltern, U. R., & Mayer, F. C. (1995). European democracy and its critique. *West European Politics*, 18(3), 4–39.

Ziedler, C. (2015, 28 juli). Malmström: We can finish TTIP during the Obama administration. Geraadpleegd van <http://www.euractiv.com/section/trade-society/interview/malmstrom-we-can-finish-ttip-during-the-obama-administration/>

Zwagemakers, F. (n.d.). The EU's Decision Traps. Geraadpleegd van <http://www.plurilogue.com/2012/07/eus-decision-traps.html>

Interviews

Interview Michel Cermak, 25 maart 2016 - Brussel

Interview Europese Commissie, 6 april 2016 - Brussel

Interview Business Europe, 8 april 2016 - Brussel

Interview Ferdi De Ville, 18 april 2016 - Brussel

Interview Bart Staes, 21 april 2016 - Brussel

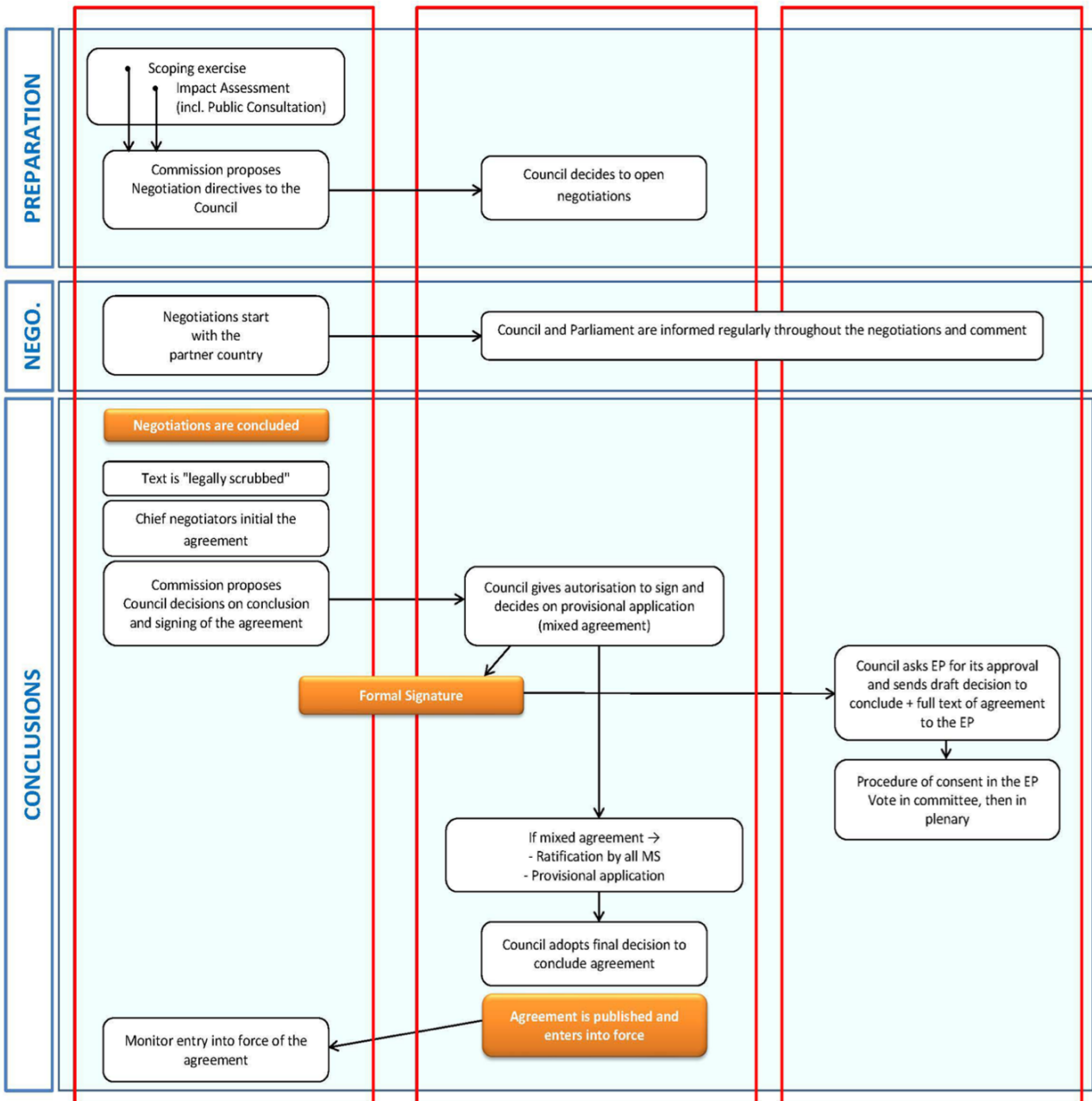
Interview Johannes Kleis, 22 april 2016 - Brussel

Interview Philippe De Backer, 26 april 2016 - Skype

Appendix

Bijlage 1: Trade negotiations step by step (DG Trade, 2013).

TRADE NEGOTIATIONS STEP BY STEP

Bijlage 2: Interviewleidraad Nederlandstalige versie

Hoofdvragen	Diepgaande vragen
Introductie	
<p>Mezelf en het project voorstellen De geïnterviewde op zijn gemak zetten</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Bedankt voor uw tijd - Introductie van project - Waarom is zijn/haar perspectief/visie zo waardevol voor dit onderzoek - Geen juist of fout antwoord - Dit interview wordt enkel gebruikt voor dit onderzoeksproject - Als het goed is voor u zal ik dit gesprek opnemen - Kan ik uw naam gebruiken in mijn onderzoek of blijft u liever anoniem
Overgangsvragen	
<p>Hoe ben je in contact gekomen met het TTIP?</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Wat is jouw specifieke rol in (lobby x) t.o.v. de TTIP-onderhandelingen/ Wat is uw specifieke rol als Europees parlementslid t.o.v. de TTIP-onderhandelingen? / Waar komt uw academische interesse voor dit handelsakkoord vandaan? / Wat is jouw specifieke rol als Europees woordvoerder voor handel t.o.v. de TTIP-onderhandelingen? - Hoe zou u het TTIP op een zeer bondige manier uitleggen aan een ander persoon?
<p>Volgens de voorstanders, zal het TTIP ons allemaal welvarender maken en zal de EU en de VS de wereldnormen van morgen kunnen zetten. Critici waarschuwen echter dat het TTIP alleen de grote bedrijven ten goede zal komen, dat het ons slechtere banen zal opleveren en geen goede zaak is voor het milieu en de gezondheidsveiligheid, daarbovenop zou het TTIP ook onze democratie ondermijnen. Wat is uw mening over deze stelling?</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Waarom denkt u dat? - POS: Welke voordelen brengt het TTIP allemaal met zich mee in uw opinie? - NEG: Welke negatieve effecten brengt het TTIP allemaal met zich mee?
Kernvragen	
Algemeen	
<p>Er is een groot debat onder politieke wetenschappers over het democratisch deficit van de EU. Sommigen stellen dat de EU al zeer democratisch is op dit moment, anderen stellen dat er nog een lange weg te gaan is voordat we kunnen spreken van een democratisch legitieme politieke instelling. Wat is uw mening hierover?</p>	<ul style="list-style-type: none"> - POS: Waarom vindt u de EU democratisch legitieme instelling? - NEG: Waarom denkt u dat er inderdaad een democratisch deficit is?

Input-legitimiteit	
<p>Vindt u dat de Europese burgers de kans moeten krijgen om deel te nemen aan het politiek debat vooraleer het besluitvormingsproces is aangevat d.m.v. bijvoorbeeld publieke debatten of openbare raadplegingen? (Kans om te participeren)</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Hebben de onderhandelaars VOORALEER de TTIP-onderhandelingen officieel begonnen zijn, genoeg geluisterd naar de eisen en bezorgdheden van de Europese burgers en lobbygroepen/CSO? - Op welke manieren kunnen de onderhandelaars de input van de burgers en het middenveld verhogen? - De Commissie heeft input gevraagd via publieke consultaties vooraleer de TTIP-onderhandelingen begonnen zijn; ze heeft namelijk een elektronische enquête gepubliceerd voor alle stakeholders zodat ze hun visie wisten in een vroeg stadium. Denkt u dat deze waardevol en effectief waren? - In het zogenaamde civil society dialogue, heeft de commissie Ngo's, bedrijven, consumentenorganisaties, enz. uitgenodigd om te participeren in regelmatige meetings in Brussel vooraleer de onderhandelingen zijn gestart. Waren deze effectief en waardevol? (En ziet u een vertaling van uw eisen en bezorgdheden als een lobbygroep/CSO in de verdere loop van de onderhandelingen?)
<p>Alle EU-lidstaten hebben representatieve democratieën, dit betekent dat politieke actoren beleid maken voor de burgers zonder directe input. Deze politieke actoren moeten echter de belangen verdedigen van de hele Europese samenleving, slagen ze daarin? (quality of representation)</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Zijn alle relevante belangen betrokken in het beleidsmakingsproces van het TTIP? - Is er een goede balans tussen de consultaties van de verschillende belangengroepen? - Zijn sommige stemmen meer betrokken bij het besluitvormingsproces dan andere?
<p>Denk je dat iedere burger een issue op de Europese agenda kan plaatsen? Of denk je dat macht een grote rol speelt in de agendasetting? (openness in the agenda-setting)</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Hoe open en hoe goed antwoordt de EU op bepaalde noden in de samenleving? - Heeft u het gevoel dat de agendasetting van het TTIP open was voor de input van CSO, lobbygroepen en Europese burgers?
Throughput- legitimiteit	
<p>Heeft u het gevoel dat het EU-besluitvormingsproces voor nieuwe handelsverdragen effectief en efficiënt is en dat de regels die gevolgd worden adequaat/doeltreffend zijn? (efficacy)</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Heeft u het gevoel dat de TTIP-onderhandelingen efficiënt en effectief zijn? Deze zijn namelijk als begonnen in juni 2013, maar is nog steeds geen akkoord, hoe denkt u daarover?
<p>In welke mate kunnen besluitmakers verantwoordelijk worden gehouden voor hun keuzes, aangezien de onderhandelingen van</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Denkt u dat er genoeg checks and balances zijn tussen de Commissie, het EP en de Raad tijdens de TTIP-onderhandelingen? Leggen deze EU-

<p>handelsakkoorden worden uitgevoerd door onverkozen ambtenaren van de Commissie. (Accountability)</p>	<p>instellingen genoeg verantwoording aan elkaar af en uiteindelijk aan de burgers?</p> <ul style="list-style-type: none"> - Rechtvaardigen de TTIP-onderhandelaars zich genoeg voor de beslissingen die zij maken? Hoe doen ze dat? Zijn er mechanismen die dit verzekeren?
<p>In welke mate vindt u transparantie belangrijk in het EU-beleidsmakingsproces? (transparency)</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Heeft u het gevoel dat de TTIP-onderhandelingen transparant waren tot nu toe? - Volgens TTIP-tegenstanders is er een groot tekort aan transparantie, aangezien de officiële documenten niet beschikbaar zijn voor het grote publiek en Parlementsleden kunnen deze enkel lezen in hoog-beveiligde leeskamers. Wat denkt u hiervan? - Zou de EU meer moeten doen om de Europese burgers te informeren? - Vindt u dat de beschikbare informatie over het TTIP momenteel genoeg toegankelijk is voor de burgers? - Kan er een goed publiek debat plaatsvinden op dit moment zonder een publicatie van de officiële documenten? En denkt u dat zo'n publiek debat belangrijk is?
<p>Vindt u openheid en inclusiviteit in het EU-beleidsmakingsproces belangrijk? (openness and inclusiveness)</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Heeft u het gevoel dat de TTIP-onderhandelingen open en inclusief zijn? - Is er een goede balans tussen de verschillende stakeholders en hebben deze dezelfde input? - De Commissie houdt het middenveld regelmatig op de hoogte via meetings waarin ze uitleggen hoe de onderhandelingen verlopen en welke vooruitgang er geboekt is. Zijn deze open voor nieuwe opmerkingen en bezorgdheden? En zie je in de volgende meeting dat ze hebben geluisterd? - Denkt u dat Business lobby's effectiever zijn in het verdedigen van hun belangen dan kleinere CSO? En waarom?
<p>Slotvragen</p>	
<p>Heeft u het gevoel dat de TTIP-onderhandelingen democratische legitiem zijn?</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Waarom (niet)?
<p>Heeft u bepaalde suggesties over hoe de EU zijn democratische legitimiteit van zijn besluitvorming zou kunnen verhogen? Of valt er niets aan te verbeteren?</p>	
<p>Samenvatten van de belangrijkste punten van de geïnterviewde</p>	
<p>Zijn er nog andere zaken waarover u wilt praten?</p>	

Ik zou u willen bedanken voor uw participatie, dit gesprek is zeer waardevol voor mijn onderzoek.	
---	--

Bijlage 3: Interviewleidraad Engelstalige versie

Main questions	More profound questions
Introduction	
<p>Introduce myself and the project Put interviewee at ease</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Thank you for your time - Introduction project - Why his/her perspective is valuable - No correct or wrong answer - This interview will only be used for research purpose only - If you are okay with it, I will record this this conversation - Can I use your name in my research or do you want to be anonymous?
Transition questions	
<p>How did you come in contact with the TTIP?</p>	<ul style="list-style-type: none"> - What is your specific role in (lobby x) in regard to the TTIP-negotiations? / What is your role as a politician in regards to the TTIP-negotiations? /From where your academic fascination for this trade agreement in specific? / What is your specific role as a spokesperson for trade in regards to the TTIP-negotiations? - How would you explain briefly TTIP to another person?
<p>According to supporters, TTIP will make us all wealthier and will allow the EU and the US to set the standards for the global economy. Critics, on the other hand, warn that TTIP will benefit only big business and leave us all with worse jobs and less environmental, food and health security, on top of that TTIP might undermine our democracy. What is your opinion on this statement?</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Why do you think that? - POS: which advantages does entail TTIP in your opinion? - NEG: which negative effects does entail TTIP in your opinion?
Core questions	
General	
<p>There is a major debate amongst scholars on the democratic deficit of the EU. Some say the EU is very democratic as a political institution already, others complain that there is still a long road before we can speak of a democratic legitimate political institution. What is your opinion?</p>	<ul style="list-style-type: none"> - POS: Why do you perceive the EU as a democratic legitimate institution? - NEG: Why do you think there is a democratic deficit?

Input-legitimacy	
<p>Do you think that citizens must have the opportunity to participate in the governance process beforehand in for examples debates or public consultations? (chance to participate)</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Why (not)? - Have the negotiators listened enough to the demands and concerns of the European citizens and lobby groups/CSO BEFORE the TTIP-negotiations started? (make clear we are talking BEFORE negotiations started) - In which ways could the negotiators increase the input of citizens? And of the CSO? - The Commission did ask for input through public consultations before the TTIP negotiation started; the Commission published an electronic questionnaire for all stakeholders to know their views in a very early stage. Do you think that these were effective? - In the civil society dialogue, the Commission invites non-governmental organisations (for example, Oxfam, etc.), consumer groups, industry associations, and other interested parties to participate in regular meetings in Brussels. Were these effective? (And do you see a translation of your demands and concerns as a lobby group/Civil Society Organisation into the further negotiations?)
<p>All EU MS have representative democracies, that means that political actors make legislation for the people without direct input of the citizens. Do you feel that political officials defend the interests of the whole European society? (quality of representation)</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Are all relevant interests involved in the policy making process of the TTIP? - Is there a good balance in the consultation of different interest groups? - Are some voices more included than others?
<p>Do you think that any citizen can put an issue on the European agenda? Or does power play a major role in the agenda-setting? (openness in the agenda-setting)</p>	<ul style="list-style-type: none"> - How open and how well does the EU respond to certain needs in society? - Do you have the feeling that the agenda setting of TTIP was open for input of the civil society organisations?
Throughput- legitimacy	
<p>Do you think that the process leading to new trade treaties is effective and efficient? (efficacy)</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Do you think that the EU governance processes and the adequacy of the rules they follow in the policy making of new trade agreements are efficient? - Do you have the feeling that the TTIP negotiations are efficient and effective, as they already started in June 2013 and there is still no agreement?
<p>To what extent can decision-makers be held accountable for their choices, since trade</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Do you believe that there are sufficient checks and balances between the Commission, the EP and the Council of Ministers during the TTIP-

negotiations are carried out by unelected Commission officials? (accountability)	<p>negotiations? Are the bodies of the EU currently sufficiently accountable to each other, and, ultimately, to its citizens?</p> <ul style="list-style-type: none"> - Do negotiators justify themselves enough for the decisions they make? How do they do that? Are there any mechanisms in place to insure this?
To what extent do you find transparency in EU decision-making important? (transparency)	<ul style="list-style-type: none"> - Do you think that the TTIP negotiations were transparent until now? - According to the TTIP opponents, there is a severe lack in transparency as the official documents are not available for the public and MP's can only read them in secure reading rooms. What do you think of this? - Should the EU do more to inform the European citizens? - Do you think that the available information on TTIP is sufficiently accessible to citizens? - Can there be a good public debate at this moment without the official documents? Do you think it is important that there is a public debate on TTIP?
Do you think that openness and inclusiveness in EU decision-making is important? (openness and inclusiveness)	<ul style="list-style-type: none"> - Do you perceive the TTIP negotiations as open and inclusive? - Is there a proportional amount of stakeholders? Businesses, trade unions, environmental organisations, ... And do they all have the same amount of input? - The Commission updates civil society in regular meetings to explain how the negotiations are progressing. Are they also open to new remarks and concerns and do you see in a next meeting that they have listened? - Are business lobbies more effective in defending the interests of their target groups than smaller civil society organisations? Why (not)?
Closing questions	
Do you perceive the TTIP negotiations as democratically legitimate?	<ul style="list-style-type: none"> - Why (not)?
Do you have any suggestions on how the EU could improve the democratic legitimacy of their negotiating procedures?	
Summarizing of the main points of the interviewee	
Are there other things you want to talk about?	

<p>I would like to thank you for your participation, this conversation will be very valuable for my research.</p>	
---	--